

UNIVERZITA KARLOVA
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

**Subjektivní chudoba v České
republice
Význam jejího měření pro sociální práci**

Monika Martínková

Katedra: Pastorační a sociální práce
Vedoucí práce: Mgr. Ing. Olga Angelovská
Studijní program: Sociální práce
Studijní obor: Pastorační a sociální práce

Praha 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem „Subjektivní chudoba v České republice“ napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

Ve Veleni dne 1.10.2020

Monika Martínková

Anotace

Bakalářská práce pojednává o významu měření subjektivní chudoby pro sociální práci a sociální politiku a poukazuje na její souvislosti s kvalitou života jednotlivců a rodin. Práce usiluje, aby názorně vyplynuly přínosy přímého, tedy subjektivního měření chudoby ve srovnání s měřením objektivním a mezioborové souvislosti v rámci sociologie a sociální práce. Prostřednictvím odborných výzkumů zhodnocuje, jak sociální práce prospívá v řešení soudobých sociálních problémů. Ukazuje, jak může výzkum subjektivního vnímání chudoby v tomto směru prospět. Zjišťuje, jak měření subjektivní chudoby pomáhá v určování potřeb klienta. Kazuistikou ukazuje, že akceptování individuálního způsobu prožívání obtížné sociální situace klientem přispívá efektivitě pomoci. Zahrnuté odborné příspěvky mimo jiné poukazují na dopad chudoby na život dětí a přibližují nová sociální rizika, která se neustále vyvíjí. Odborná pojednání dále zkoumají možnosti zefektivnění metod sociální práce a jejich dalšího vývoje.

Klíčová slova

Deprivace, hranice subjektivní chudoby, koncepty chudoby, příjmová chudoba, subjektivní chudoba, sociální vyloučení, životní minimum.

Summary

The bachelor thesis deals with the importance of measuring subjective poverty for social work and social policy and points to its connection with the quality of life of individuals and families. The work seeks to clearly show the benefits of direct impacts, via subjective measurement of the poverty in comparison with the measurement of objective and interdisciplinary context in sociology and social work. Through professional research, it evaluates how social work contributes to solution contemporary social problems. It shows how research on the subjective perception of the poverty can benefit in this regard. This thesis finds out how measuring subjective poverty helps determine the client's needs. The case study shows that the acceptance of an individual way of perceiving a difficult social situation by a client, so contributes to the effectiveness of assistance. The professional contributions included, among other things, point to the impact of poverty on the children's lives and illustrate the new social risks that are constantly evolving. Professional recommendation and further research are the possibilities of improving the methods of social work and their further development.

Keywords

Deprivation, subjective poverty line, income poverty, concepts of poverty, subjective poverty, social exclusion, living minimum.

Poděkování

Děkuji paní Mgr. Ing. Angelovské, za cenné rady, poskytnutý čas, také za vstřícnou konzultaci zvoleného tématu. Rovněž děkuji za podporu své rodině.

Obsah

Úvod	9
1 Otázka po smyslu bytí člověka	13
2 Koncepty chudoby	16
2.1 Vývoj konceptů chudoby v ČR po roce 1989	18
2.1.1 Ohrožení sociálním vyloučením a měření chudoby	19
2.1.2 Od konceptu sociální chudoby ke konceptu sociální exkluze	21
3 Současná výzkumná šetření chudoby v ČR	24
4 Měření chudoby v ČR jako podnět pro sociální práci	27
4.1 Kazuistika	29
5 Měření subjektivní chudoby v ČR	32
6 Studie subjektivní chudoby Rabušice a Mareše	34
6.1 Zkoumání subjektivní chudoby a výzkumná metodologie	34
6.1.1 Metodologie měření SPL (Subjective poverty line),	35
6.1.2 minimální příjem MIQ (Minimum Income Question)	35
6.1.2 Sebepojetí chudoby vyhodnocované devítistupňovou škálou	36
6.1.3 Zkoumání prostřednictvím lineární regrese	37
6.1.4 Kombinování kritérií a stanovení podmínek	40
6.1.5 Závěry studie Rabušice a Mareše	40
7 Stanovování míry subjektivní chudoby dle Gojové	42
7.1 Výzkumná metodologie	43
7.2 Způsoby distinkce	43
7.3 Způsoby adaptace	45
7.4 Defenzivní způsoby zvládnání	47
7.5 Fáze sociální diskvalifikace rodin s dětmi	49
7.5.1 Reflexe domova pohledem sociální práce	53
7.6 Výzkumný soubor <i>Nezařazených rodin</i>	55
7.6.1 Subjektivní hodnocení životní situace <i>Nezařazenými rodinami</i>	58
7.7 Závěry výzkumu Gojové a kol.	60
7.8 Reflexe výzkumů Rabušice a Gojové	60
8 Hranice chudoby v ČR pohledem Mysíkové	63
8.1 Míra materiální deprivace	64
8.2 Závěry z šetření Mysíkové	66
Závěr	67
Seznam literatury	71
Rejstřík	75
Přílohy	77

Úvod

Objektivním, tedy nepřímým konceptem, zkoumáním chudoby lze zjišťovat rozsah příjmové chudoby. Ten je v ČR z hlediska dlouhodobého srovnávání s Evropou příznivý. Z tohoto pohledu jsme tedy země s nízkým počtem příjmově chudých osob. K tomuto závěru dospěli svými šetřeními například Mysíková nebo Rabušic.¹ Ten také upozorňuje, na potřebu zohledňování odlišností ekonomických úrovní u zahraničních populací. Tamní životní minima vycházejí z místních sociálních tradic a kulturních norem. V České republice do 31.3. 2020 dosahovala výše životního minima 3 410,-Kč, od 1.4. 2020 potom už 3 550,-Kč měsíčně na první dospělé osobu v domácnosti. Dubnem bylo životní minimum navýšeno na jednotlivce i druhou nebo další dospělé osobu v domácnosti. Dále na nezaopatřené děti do šesti let a ve věkovém rozmezí šest až patnáct a patnáct až dvacet šest let.

Životní minimum je v ČR definováno Zákonem o životním a existenčním minimu, z. č. 110/2006 Sb.: „Životní minimum je zákonem stanovená minimální příjmová hranice k zajištění výživy a ostatních základních potřeb jednotlivce, existenční minimum je minimální příjmovou hranicí považována za nezbytnou k zajištění výživy a ostatních základních potřeb jednotlivce, na úrovni umožňující přežití. Zákon rovněž upravuje způsob posouzení, zda příjmy osob dosahují částek životního nebo existenčního minima. Životní ani existenční minimum nezahrnuje nezbytné náklady na bydlení...“²

Životní minimum je tedy zákonným stanovením hranice chudoby. Chudoba však s sebou nese více společenských rovin, které základní zohledňované objektivní ukazatele rozkrýt nemohou. *Subjektivní míra* pro stanovení potřebných

¹ Rabušic, Mareš, *K měření*, 1996.

Mysíková, vesmír [on-line], *Klamná*, 2016

² *Zákon o životním* [on-line], §1, odst. 1-3, 2006.

prostředků, je stanovována na základě postoje jednotlivce, zda se on sám cítí být chudým, zjišťována je *přímým konceptem* měření chudoby.

Podává obraz například o tom, zda domácnosti mohou uspokojovat vlastní *rodinný konzum*³. Dlouhodobá sociální deprivace, jako příčina dlouhodobého nedostatku, dále nižší kvalita života, nedostupnost běžného společenského životního standardu nebo nedobrovolná snížená příležitost ke společenské participaci, která je jedním z principů demokratické společnosti, mohou ve společnosti působit sociální tenzi.⁴ Může mít dopad na fungování rodin, interakci jednotlivců s okolním světem i zdravotní odolnost.

Konceptem měření subjektivní chudoby mohou být různorodé sociální aspekty šířeji zjišťovány a vyhodnocovány. Rozmanitost jejich výskytu poukazuje na *multidimenzionalitu* chudoby a stala se impulzem k novému paradigmatickému pohledu na společnost, o kterém v ČR v roce 2005 začala být vedena diskuse. Ústila v nahrazení *konceptu chudoby konceptem sociální exkluze*.⁵ Dle Rabušice sociální politika může rizika chudoby potírat lépe s definováním bodu, ve kterém se lidé chudými stávají. Subjektivní koncept zkoumání chudoby napomáhá v rámci vývoje nástrojů sociální politiky, například prostřednictvím porovnání životní úrovně obyvatel ČR s jinými zeměmi i politickou sociální strategií.⁶ Takto získané výsledky z přímého měření, ČR posouvají i na nižší příčku v Evropě. Jak bylo uvedeno, objektivními měřítky srovnání si zde stojíme dobře.

Pokud bereme v potaz širší rozměry chudoby, vzniká dle mého názoru možnost rozvíjení nebo přizpůsobování nástrojů sociální prevence a tím i předcházení obtížným životním situacím jednotlivců i rodin. Lze tak lépe uchopit možná

³ Rabušic, Mareš, *K měření*, 1996.

⁴ Rabušic, Mareš, *K měření*, 1996.

⁵ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 10., 2014.

⁶ Rabušic, Mareš, *K měření*, 1996. Výsledky z měření subjektivní chudoby v ČR v roce 1994 porovnávali s výsledky měření subjektivní chudoby v liberální Austrálii a sociálně-demokratickém Švédsku.

sociální rizika, která si vyvíjejí v čase. V souvislosti s chudobou jsou významné následující pojmy.

Multidimenzionální deprivace v sobě spojuje hlediska objektivní i subjektivní chudoby. Charakteristická je především rizikem ohrožení sociálním vyloučením v různých dimenzích společenského života a odborníky je velmi často vnímána jako chudoba.⁷ Lze na ni nahlížet jako na událost, stav, prožívání kvality života nebo činitel ovlivňující vztahovost mezi lidmi a tím i sociální status.⁸

Nová sociální rizika dávají impuls většímu soustředění na skupiny chudobou ohrožené i sledování toho, kdo je a kdo není chudý. Keller specifikuje, že ta se vyskytují v oblasti pojištění, na trhu práce i v rodinách. Konkrétně jmenuje například rodiny neúplné, snahu absolventů získat stabilní zaměstnání, potíže se sladěním kariéry a péče o rodinu, včetně péče o její starší členy, dále pracující chudobu, existenci neplnohodnotných pracovních smluv, nemožnost uplatnit svoji kvalifikaci, zadluženost nebo nedostatečnost pojišťovacích systémů v důsledku privatizace.⁹ Keller dále ve spojení s tzv. individualizací, tedy závislostí na mechanismu trhu, poukazuje na ohrožení chudobou střední vrstvy nebo přímo jejího propadu do ní.¹⁰ Nově vzniklá rizika dala vzniknout konceptu, který do skupin chudobou ohrožených řadí rovněž vysokoškoláky nebo kvalifikované pracovníky.¹¹

Redistribuce příjmů sociálních států znamenala naději na odstranění chudoby. Rabušic však poukazuje na zkušenost, která se projevila v čase a ukázala, že k tomuto předpokladu, dle původního očekávání, do osmdesátých let 20. století, nedošlo. Někteří odborníci z kruhů sociálních vědců a politiků se později klonili

⁷ Gojová a kol., *O způsobech*, s.13., 2014.

⁸ Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 297, 1996.

⁹ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 16, 2004.

¹⁰ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 39, 2004.

¹¹ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 16, 2004.

i k názoru, že sociální státy chudobu spíše zapříčiňují a svým způsobem utváří podmínky vhodné k jejímu vzniku.¹² V devadesátých letech byl v Evropě patrný růst příjemců sociálních dávek. Chudoba je i aktuálně předmětem zájmu sociální politiky a prohlubovaným sociálním problémem. Důsledkem globalizace a svobodného trhu se vytvářené *sociální napětí* projevuje globálně i místně. Tyto projevy jsou rovněž předmětem empirických zkoumání.¹³ Sirovátka vnímá problematiku *nové chudoby* souvislostmi s vývojem znalostní společnosti, globální ekonomickou soutěží a *deindustrializací*.¹⁴

¹² Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 298, 1996.

¹³ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 34, 2004.

¹⁴ Sirovátka, *Chudoba, deprivace*, s. 2, 2006

1 Otázka po smyslu bytí člověka

Zabýváme-li se subjektivní chudobou, je vhodné zamyslet se nad příčinami toho, proč jedinec sám sebe může nahlížet jako chudého, ačkoli může být schopen zajistit si základní životní potřeby, bydlí, pracuje nebo dle konkrétních objektivních ukazatelů chudým není. V rámci historie zmíním aspekt sociální, který ve svých *Pravidlech sociologické metody* pojednával Emile Durkheim (1858-1917), tzv. *sociálnímu faktu* jako sociálního jevu, vztaženému k sociální realitě. Pojmem *sociální fakt* pojmenovává jevy ve společnosti se vyskytující, nezávisle na jedinci jako individu, které lze zkoumat jako „věci“. Tím autor poukazyval na tento fenomén jako objektivní. Později také byly pojmy společenský jev a sociální fakt některými autory ztotožňovány.¹⁵ V Durkheimově pojetí je *sociální fakt* pozorovatelný druh jednání, který, ačkoli nezávisle na jednotlivci existuje, vyvíjí na něj určitý tlak.¹⁶ Příkladem mohou být zákony, móda, společenské zvyky a obyčeje, v moderní společnosti například média nebo reklama. Lze se zabývat otázkou, jaký dopad na prožívání jedince má, není-li schopen, nebo naopak, snaží-li se tomuto tlaku přizpůsobit. Pokud druzí mají nebo mohou mít více, dotyčný se může cítit chudý. *Sociologická encyklopedie* definuje Sociální fakt jako údaj dostatečně a průkazně vyjadřující určité „*vlastnosti sociálních jevů a vztahů mezi nimi*“.¹⁷

Navázala bych Adlerovou individuální psychologií, jeho důrazem na význam začlenění člověka do společnosti, schopnost lidí utvářet vlastní osud a jím zvažovanou *situaci nedostatku*, kterou Adler vnímá jako spouštěč vedoucí k aktivitě k dosažení nastavených cílů, jejichž komplex utváří *životní styl*.¹⁸ Lze

¹⁵ Srovnej: Sociologická encyklopedie [on-line], 2018.

¹⁶ Durkheim, *Pravidla*, 1895.

Srovnej: Sociologická encyklopedie [on-line], 2018.

¹⁷ Sociologická encyklopedie [on-line], 2018.

¹⁸ Adler, *Smysl*, 2020.

předpokládat, že subjektivní chudoba, nebo také *subjektivní ukazatel blahobytu*, s sebou nese nedostatečně uspokojený požadovaný životní standard a v souvislosti s jejím prožíváním můžeme usuzovat, že komfortní pocity se s ní spíše nespojují, což potvrzují i odpovědi respondentů, v rámci prováděných měření. Adler také upozorňuje, na motivování člověka sociálními pobídkami a potřebě rozvíjení sociálního citu, který pokládal za indikátor ovlivňující duševní zdraví, normalit jako morálky či tabu a hodnot. Pro člověka je v životě významná jeho vlastní ukotvenost i přesvědčení o prospěšnosti vlastního bytí. Nenalézání odpovědi otázky po smyslu může souviset s pocitem vakua, prázdnoty v životě a ten se takto může člověku zdát nepestrý s vyhodnocením, že ten vlastní je ze subjektivní stránky chudý. Tento náhled může mít, dle zkoumání odborníků i člověk materiálně zajištěný.

Hledáním smyslu se dostáváme prostřednictvím filosofické antropologie k otázce Emericha Coretha (1919-2006) „*co je člověk?*“. Odpovídá, že tvor tážající se po své podstatě tím více, čím větší nároky na něj klade doba, ve které žije a čím více je ohrožen „*zmatkem světa nebo vymizením lidského pořádku*“.¹⁹ I touto cestou můžeme porozumět, že každá doba vyvíjí jistý tlak na jedince. S tím souvisí rozmanitá vnímání a vnitřní prožívání. Z existenciální analýzy V. E. Frankla (1947-1997) vyplývá, že smyslem bytí není nasycení všech možných potřeb. Poukazuje, že moderní dobu charakterizuje i zastoupení úspěšných lidí, postrádajících smysl své existence, ačkoli jsou pracovně vytíženi. Jeho *koncepte* psychoterapeutického směru, logoterapie, klade nárok na společnost k vytváření podmínek, jež hledání smyslu podněcují a umožňují. Představena je jako vhodný způsob cesty směřování a aktivizování k nalezení subjektivního poslání, které se odvíjí od životní situace člověka i jeho samého.²⁰ Partnerský rozhovor s klientem je nástrojem klasické EAL, terapeut i klient

¹⁹ Coreth, *Co je*, s. 9-14, 1994.

²⁰ Frankl, *Vůle ke*, s. 68-72, 1996.

existenciální tíhu života sdílejí a společně ji překonávají, jedná se o fenomenologický přístup.²¹

²¹ Srovnej: Matoušek a kol., *Encyklopedie*, s. 25, 2013.

2 Koncepty chudoby

Pomocí mnoha kritérií, která se mohou vzájemně překrývat nebo být kombinována, můžeme pojmenovat různé přístupy k chudobě. Například *koncept absolutní* zohledňuje možnost uspokojování základních potřeb, ve smyslu sociálním i fyzickém, hledisko spotřebního koše vycházejícího z uznaného minima výdajů různě velkých domácností nebo vztah mezi výdajem na potraviny a výdaji ostatními. *Koncepty chudoby* i jejich členění vycházejí z hodnocení příjmů domácností, uznaných hranic minimálního příjmu, příjmových hranic objektivní i subjektivní chudoby, ale i míry deprivace. Rozlišují se jejich protikladné typy:

- ✓ *relativní a absolutní*
- ✓ *přímý a nepřímý*
- ✓ *preskriptivní a konsensuální*
- ✓ *objektivní a subjektivní*²²

Preskriptivní přístup k chudobě je expertním, *konsensuální* vychází z převažujícího společného pohledu společnosti nebo vládnoucí elity na chudobu a to, kdo už je chudým.²³

Absolutní chudoba bývá příčinou kratšího dožití například důsledkem nedostatečného bydlení. Provází ji nedostatečné uspokojování základních potřeb umožňujících přežití z důvodu nedostatku peněz například na vytápění obydlí, oděv nebo potraviny. Tento koncept chudoby se časem měnil, okruh chápaný jako základní lidské potřeby se s rozvojem společnosti rozšiřoval, jako potřeba tak mohla být vnímána i možnost zaslání sváteční pohlednice rodině nebo známým.²⁴

²² Rabušic, Mareš, *K měření*, 1996.

²³ Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 301, 1996.

²⁴ Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 299, 1996.

Relativní chudobu způsobuje omezená možnost výtěžku, který je příčinou zejména nedostupnosti bydlení, vzdělání a zdravotní péče. V tomto smyslu o ní ve své práci podrobně pojednával již britský sociolog Peter Townsend.²⁵

Relativní míry jsou nástrojem k posuzování chudoby na základě společenských standardů, kterých dosahuje většinová společnost. Jsou využívány statistické postupy, vycházející z nepřímých měření i výše příjmu.²⁶

Objektivní koncept chudoby vychází z myšlenky a předpokladu, že pohledem státu nemusejí být základní lidské potřeby uspokojovány na přijatelné úrovni. Důležité je vyjádření tripartity – parlamentu, odborů a podnikatelů, tedy subjektů s pravomocí stanovit úroveň životního minima.²⁷ Výchozími jsou normativní měřítka, společensky přijatelná v konkrétních zemích. Příkladem jsou „spotřební koše“ jako celkový souhrn cen za zboží i potřebných služeb v Německu. Jejich obsah zde definuje i zákon.²⁸

Keller v roce 2011 prostřednictvím *konceptu nových sociálních rizik* upozornil na prolínání sociálních problémů klasických jako sociální zranitelnost, chudoba a bída, se sociálními jevy soudobými jako absence účinného pojištění, nejasná předvídatelnost vývoje životních fází nebo vazba chudoby na fáze životního cyklu. Poukázal tím na fenomén rizika nebo ohrožení chudobou. Aktuální problematika bydlení, je jedním příkladem působící sociální nejistoty. Nové skupiny chudých a lidí chudobou ohrožených s výskytem *nových sociálních rizik* souvisejí. Ta uspokojivě již nemohou řešit klasické pilíře k eliminování sociálních rizik, jako: „*fungující trh práce s pojistnými systémy, plnohodnotná a stabilní rodina a sociální stát.*“²⁹

S novou společenskou realitou 70. a 80. let dvacátého století přibyla související sociální rizika: neúplné rodiny, potíže zvládat pečování o členy rodiny

²⁵ Townsend, *Poverty*, 1979.

²⁶ Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 298, 1996.

²⁷ Tomeš, *O chudobě in Sociální*, 1996.

²⁸ Tomeš, *O chudobě in Sociální*, s. 126-130, 1996.

²⁹ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 15, 2014.

s výdělečnou činností, hledání stabilního zaměstnání, privatizace pojistných systémů, zadluženost nebo pracující chudoba.³⁰ Nejistá práce začala být diskutována pod termínem *prekarizace*.

2.1 Vývoj konceptů chudoby v ČR po roce 1989

Po roce 1989 i Česká republika získala některé zkušenosti vyspělých průmyslových zemí. Vyhodnocení vlastní sociální situace jedincem jako subjektivní chudoby, se stalo častým jevem. Svým rozsahem tento fenomén také v ČR předčil chudobu vyjadřovanou indikátory objektivními, uznanými ze strany státu, jako sociálního objektu.³¹

Igor Tomeš popisuje chudobu jako *sociální událost*, jež je trvalým rizikem, rovněž však hnacím motivačním motorem ve společnosti. Protipóly chudoba a bohatství jsou pak impulsem společenského rozvoje. Evropa, zejména střední si zakládá na rovnosti občanů. Společenskoekonomický směr moderní společnosti akceptuje tradiční pojetí chudoby jako stavu, ve kterém není možné pro absenci financí naplňovat základní životní potřeby a existence člověka je přímo ohrožena. Tímto pohledem chudoba získává rozměr kvantitativní.³² Pojetí současné také však popisuje chudobu relativní, kdy sociální skupina, rodina nebo jedinec může své základní potřeby uspokojovat na relativně nižší úrovni. V problematice stanovování hranic chudoby a jejího měření, napomáhá definovat ji jako objektivní a subjektivní.

Subjektivní chudoba dle Tomeše: „*je stav, o němž se zpravidla ten, kdo je v takové situaci, domnívá, že je chudý, neboť nemůže uspokojovat své potřeby podle svých představ. Tyto představy ovšem vycházejí spíše z porovnání se spotřebou bohatých, méně pak se spotřebou průměrnou. Zkoumat subjektivní chudobu má přesto závažný*

³⁰ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s.16, 2014.

³¹ Srovnej: Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 311, 1996.

³² Tomeš, *O chudobě in Sociální*, s. 126-130, 1996.

význam pro formulování politiky, protože i přes svou velmi relativní platnost individuální hodnocení stavu chudoby reálně odrážejí sebehodnocení, sebeidentifikaci sociálních skupin občanů.³³

Také dle Rabušice je chudoba z hlediska sociologického problémem sociálním, s hlediskem objektivním i subjektivním, rozlišena proto na *objektivní* a *subjektivní chudobu*.³⁴

2.1.1 Ohrožení sociálním vyloučením a měření chudoby

Podle Eurostatu patřila ČR v roce 2019 k zemím s nejnižším počtem osob ohrožených chudobou.³⁵ V tomto roce se však v závažné bytové nouzi v ČR nacházelo přes dvacet tisíc dětí. Mluvčí Diakonie Pavel Hanych tehdy v této souvislosti hovořil o neuspokojivém dopadu tíživé sociální situace na jejich psychiku. Tím také poukázal na odlišnost reality a závěrů plynoucích z výsledků *Evropského statistického úřadu*. V tomto období u nás reálně deset procent populace žilo na hranici chudoby.³⁶ Setkáváme se tak s nepřesným obrazem o chudobě získávaným některými typy měření. *Sociální vyloučení* je více mapováno ekonomickými hledisky, v jeho důsledku však můžeme pozorovat i možný vznik vyloučení společenského.

Týká se to i dětí, ohrožených chudobou, často s jedním rodičem. Domácnosti a osoby vycházející se svými příjmy s velkými obtížemi, si nemohou dopřát kulturní požitky ani pěstování svých zálib, neboť s těžší uspokojují nezbytné základní potřeby. Jde o projev *vertikální* nerovnosti oproti objektivně stanovené chudobě, která je chápána jako nerovnost *horizontální*.³⁷ Tlak sociální reality na jednotlivce, zmíněný v úvodu práce, dopadá i na sociálně slabé děti.

³³ Tomeš, *O chudobě in Sociální*, s. 128, 1996.

³⁴ Kapitola 2.1., *Společenský vliv na vývoj konceptů chudoby v ČR po roce 1989*.

³⁵ Petrášová, *Překvapivá čísla*, INFO.CZ. [online].2019.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Matoušek a kol., *Encyklopedie*, s. 232, 2013.

Porovnáváním svého života s životním standardem prezentovaným i médií, podle kterých se naší společnosti dobře vede, mohou mít pocit odtržení od hlavního proudu svých vrstevníků.

Patrná zde je souvislost s definicí subjektivní chudoby Igora Tomeše, zmiňující porovnávání se s druhými, jež mají lepší společenský statut. Děti sociálně znevýhodněné si uvědomují, že nemohou jet na rodinnou dovolenou. Jejich spolužáci mohou mít moderní oblečení, pro ně však, finančně nedostupné. I díky materiální deprivaci tak někdy čelí nepřijetí školní třídou nebo povýšenému chování ostatních. V kolektivní hierarchii bývají často *třídními šašky, obětními beránky* nebo jsou přehlíženi.

Může to vést k nežádoucímu rozvíjení frustrace nebo méněcennosti, s nepříznivým dopadem na jejich osobnostní vývoj. Někdy naopak tyto děti sami, důsledkem závisti ostatním, škodí. Jejich rodiče často nemají na úhradu školních obědů. S touto realitou jsem byla konfrontována na základní škole během pedagogické praxe, kdy několik domácností dlužilo dlouhodobě za stravné, nemohlo hradit školní výlet nebo lyžařský výcvik. Sociální vyloučení v užším pojetí znamená rovněž znemožnění účasti na společenských aktivitách, tedy i takových, které se týkají prožívání volného času.³⁸

Gojová ve svém výzkumu poukazuje, že v rodině jsou chudobou ohroženy děti především, s tím, že riziko chudoby a sociálního vyloučení v dospělém věku jistou měrou krystalizuje právě v dětství, tedy období formování kognitivních schopností. Počet dětí v domácnosti, průměrný věk rodičů a jejich vzdělání, to, jestli dítě žije s jedním rodičem či oběma, utváří rizikové rodinné faktory, související s dětskou chudobou. Dále také bydlení v podnájmu, či pronájmu, absence finančních úspor, příslušnost k etnické menšině nebo zdravotní

³⁸ Mareš, *Faktory*, s. 22, 2006.

znevýhodnění dospělého člena domácnosti. Chudobu dětí tedy hlavní měrou ovlivňuje rodina, stát a pracovní trh. Odborníci zabývající se touto problematikou zjistili, že rodinný příjem ovlivňuje školní prospěch u dětí a obecně také budování sociálních vztahů.³⁹

Socializační aktivity, sportovní, kulturní i společenské, jsou významné z hlediska potřeb rozvoje dětí v kompetentního jedince uvědomujícího si vlastní cenu. Sociální pracovníci však ve školství působí reálně už nyní. Jejich potřeba ve školství mimo jiné souvisí právě s nárůstem chudoby a závažnými sociálními problémy rodin žáků.⁴⁰ Mapování dětí ze sociálně slabých rodin sociálními pracovníky v rámci základních škol, s cílem umožnit jim, v případě zájmu, přístup k zážitkovým hodnotám, potřebných k jejich rozvoji fyzickému i v oblasti sociální interakce, by mohlo být prospěšné. V české, ani slovenské legislativě není pojem školní sociální pracovník, ŠSP, dosud ukotven.

„Zážitkové hodnoty nám dávají prožít hluboké emocionální záchvěvy, radost a potěšení. Obohacují náš život.“⁴¹

Vhodnou prevencí sociálního vyloučení je například vzdělávání školou povinných v oblasti finanční gramotnosti. Opomenout však nelze ani interpersonální rozvíjení dovedností u dětí. Schopnosti vcítit se do druhých a povědomí o solidaritě patří k dovednostem potřebným pro fungující demokratickou společnost.

„Demokracie znamená neškatulkovat, nekádrovat, ale hledat společná řešení.“⁴²

2.1.2 Od konceptu sociální chudoby ke konceptu sociální exkluze

Sociální vyloučení pojímá britský sociolog Townsend (1914-1995) zamyšlením nad důsledky relativní chudoby:

³⁹ Gojová a kol., *O způsobech*, s.16-17, 2014.

⁴⁰ Matoušek a kol., *Encyklopedie*, 2013.

⁴¹ Křivohlavý, *Mít pro*, s. 19, 1994.

⁴² Kohák, *Průvodce*, s. 94, 1997.

„Jedinci, rodiny a skupiny mohou být označeny za chudé, jestliže jejich zdroje nejsou postačující pro zajištění druhu stravy, participace a životních podmínek a příjemností života, které jsou obvyklé, nebo jejichž dosažení je přinejmenším široce podněcováno a schvalováno ve společnosti, k níž náležejí. Jejich příjmy jsou natolik pod úrovní příjmů, kterými disponují v této společnosti průměrní jedinci či rodiny, že je to *de facto* vylučuje z životních standardů, zvyklostí a činností v ní obvyklých.“⁴³

Samotnou *sociální exkluzi* označil již Max Weber (1864-1920) jako jeden z typů sociálního „uzavření“.⁴⁴ V 70. letech 20. století za sociálně vyloučené byly považovány osoby, nezachycené sítí sociální ochrany, nastavené modelem Otto von Bismarcka. Tedy lidé postižení, osamělí rodiče a nezaměstnaní bez pojištění. Díky narůstajícím sociálním problémům se v té době rozšířila skupina vyloučených. Přibyli osaměle žijící a část mládeže, nespokojená s tehdejšími poměry. V Evropě do této doby převažoval *koncept chudoby*, od poloviny let 80. postupně nahrazován již *konceptem exkluze*. S globalizací pak souviselo vypracování *strategických dokumentů sociální exkluze* v rámci Evropské unie a jednotlivých států Evropy.⁴⁵

V roce 2005 byla v ČR pojednávána paradigmatická změna interpretace společnosti právě v souvislosti s přechodem od *konceptu chudoby* ke *konceptu sociální exkluze*. Jde o *multidimenzionální* přístup, pojímající šířeji, a proto lépe, problémy soudobé společnosti.⁴⁶ Mareš rovněž poukazoval na tendence nahrazování tohoto přístupu koncepty sociální inkluze a sociální koheze.⁴⁷ Vymezení konceptu chudoby je stále nosné z hlediska porozumění tomu, co lidé v chudobě nebo na její hranici žijící prožívají, nebo proč určitým způsobem

⁴³ Townsend, *Poverty*, s. 29, 1979.

⁴⁴ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s.9, 2014.

⁴⁵ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 8, 2014.

⁴⁶ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 9, 2014. Odkazováno k Marešovi a Rákoczyové.

⁴⁷ Mareš, *Faktory*, s. 3, 2006.

jednají. Chování v důsledku závidi je jedním z mnoha možných projevů.
Nástrojem k tomu jsou různé možnosti měření s následným zkoumáním.⁴⁸

⁴⁸ Gojová a kol., *O způsobech*, s.13, 2014.

3 Současná výzkumná šetření chudoby v ČR

80. léta 20. století se již vyznačují soustředěným zájmem sociální politiky i odborných šetření v Evropě i ve světě, včetně České republiky, na problematiku chudoby, sociální deprivace a sociálního vyloučení. Výzkumná šetření uskutečňovaná v naší zemi tedy sloužila jako nástroj opory pro sociální politiku.

Český statistický úřad provádí od roku 2005 výběrové šetření EU-SILC⁴⁹ pod názvem *Životní podmínky*.⁵⁰ Jednotná metodika je nastavena pro 28 členských států Evropské Unie, včetně Turecka, Srbska, Makedonie a Švýcarska. Lze tak porovnávat ekonomické a sociální podmínky domácností těchto zemí prostřednictvím reprezentativních následujících údajů:

- ✓ *vybavenost domácností předměty dlouhodobého užívání*
- ✓ *příjmové rozdělení jednotlivých typů domácností*
- ✓ *finanční náročnost a kvalita bydlení*
- ✓ *pracovní, hmotné a zdravotní podmínky dospělých osob žijících v domácnostech*⁵¹

Prostřednictvím získaných dat jsou vypočítávány mimo jiné ukazatele peněžní a materiální chudoby, frekvence ekonomické aktivity a úrovně sociálního vyloučení.

Cílem je rovněž získat data dávající informace pro směřování sociální politiky státu v sektorech nezaměstnanosti, sociální péče, daňového systému i pro hodnocení dopadu přijatých opatření.

Výběrovou jednotkou pro šetření je byt vybraný metodou dvoustupňového náhodného výběru. Ve fázi první jsou náhodně z *Registru sčítacích obvodů* vybrány *sčítací obvody*, představují nejmenší územní jednotky ČR. Ve druhé

⁴⁹ Statistic on Income and Living Conditions.

⁵⁰ Srovnej: ČSÚ [on-line]. *Životní podmínky*, 2019.

⁵¹ Tamtéž.

fázi je z každého sčítacího obvodu náhodně vybráno deset bytů identifikovaných adresou, eventuálně číslem nebo pořadím bytu v domě. Rozsah výběru za kraj, závisí na jeho počtu obyvatel, zajištěno je šetření v rámci celého území republiky. Domácnost se šetření účastní po dobu čtyř let, potom je nahrazena novou náhodně vybranou jednotkou. Vychází se z prohlášení osob utvářejících domácnosti. Tedy, že spolu žijí a společně hospodaří, hradí společně stravu a náklady na bydlení, tj. nezbytné výdaje na domácnost a ostatní její provozní výdaje.

Tazatel zjištěné údaje z terénu prostřednictvím rozhovoru s respondentem zaznamenává do dotazníků. Používají se dvě metody šetření.

Pro část domácností metoda PAPI (Paper and Pencil Interview) – zapisování do papírových dotazníků. Pro část domácností metoda CAPI (Computer Assisted Personal Interview) - zaznamenávání pomocí tabletů nebo notebooků.⁵²

Potřebná data jsou získávána dotazováním, soustředěným ke třem stálým oblastem: bydlení, způsobu hospodaření v domácnosti a osobám starších šestnácti let, které jsou jejími členy.⁵³ Každým rokem se také mění jedna dotazovací část, tzv. modul, tematicky rozšiřující vybranou oblast, na kterou je zaměřena pozornost odborníků.

Toto šetření je jako výběrové vztaženo k celé populaci. Pouze v domácnostech soukromých probíhá zjišťování *Životní podmínky*. Proto s pomocí údajů statistiky sociálního zabezpečení byly odečteny počty osob z domácností kolektivních, například domovy důchodců, ústavy sociální péče nebo nápravná zařízení. Dále počty vězňů a odhadované údaje o přistěhovaných cizincích nežijících v bytech. ČSÚ každoročně provádí šetření příjmů a životních

⁵² ČSÚ [on-line]. *Životní podmínky*, 2019.

⁵³ Příloha 1: tři stálé oblasti dotazování v rámci šetření *Životní podmínky*.

podmínek domácností, získávány jsou údaje o jejich situaci sociální a ekonomické.⁵⁴

Seznam témat modulů zjišťovaných v rámci šetření *Životní podmínky, 2005–2019*

2005	Mezigenerační přenos chudoby a znevýhodnění	2010	Sdílení finančních prostředků v domácnosti a rozhodování o nakládání s nimi	2015	Sociální a kulturní participace
2006	Sociální participace	2011	Mezigenerační přenos chudoby a znevýhodnění	2016	Přístup ke službám
2007	Bydlení	2012	Bydlení	2017	Zdraví a zdraví dětí, zadluženost domácností
2008	Zadluženost domácností	2013	Well-being (životní pohoda)	2018	Well-being (životní pohoda)
2009	Materiální deprivace	2014	Materiální deprivace	2019	Mezigenerační přenos chudoby a znevýhodnění

Vypracováno ze zdroje: <https://www.czso.cz/csu/czso/zivotni-podminky-eu-silc-metodika> [on-line] cit. [9.06.2020].

ČSÚ vydává pravidelně publikace, které obsahují podrobné údaje ze šetření *Životní podmínky*. Jsou zařazeny do tematické skupiny *Lidé a společnost* a podskupiny *Příjmy, výdaje a životní podmínky domácností*.⁵⁵

⁵⁴ ČSÚ [on-line], *Příjmy a Životní podmínky*, 2019.

Příloha 2: subjektivní názory domácností – *Životní šetření 2019* (78-79).

⁵⁵ ČSÚ [on-line], *Životní podmínky (EU-SILC)*, 2019.

4 Měření chudoby v ČR jako podnět pro sociální práci

Nejčastějšími typy měření chudoby v ČR jsou kromě měření stupně deprivace, také objektivní metodologie a měření hranice subjektivní chudoby. Pohledem Tomeše, chudoba může představovat subjektivní prožitek osob, které jsou na hranici životního minima.⁵⁶ V ČR je indikátorem příjmové chudoby domácností peněžní příjem všech jejích členů. Toto stanovení vychází z metodiky Evropského statistického úřadu.⁵⁷

V členských zemích Evropské Unie probíhá od roku 2005 šetření domácností EU-SILC právě pro získání dat k výpočtu ukazatele příjmové chudoby.⁵⁸ U nás toto šetření pod názvem *Životní podmínky* jednou ročně provádí Český statistický úřad. Do vzorku zahrnuje více než 10. tisíc domácností.⁵⁹ Naše studie pod názvem *Faktory sociálního vyloučení* z roku 2006, se opírala o data dvou výběrových šetření:

- ✓ šetření situace domácností (Český statistický úřad, 2001)
- ✓ šetření sociálně slabých domácností (FSS Masarykova univerzita v Brně, 2004–2005)

Výsledek této práce objasnil mechanismy bezprostředně vedoucí k chudobě nebo sociálnímu vyloučení v ČR, a sice:

- ✓ ztrátu zaměstnání
- ✓ ztrátu partnera ve stáří
- ✓ osamělé mateřství

⁵⁶ Tomeš, *Úvod do teorie*, s. 262, 2010.

⁵⁷ Mysíková, vesmír [on-line], *Klamná*, 2016.

⁵⁸ Kapitola 3.1. *Metodika European Union – Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)*.

⁵⁹ Mysíková, vesmír [on-line], *Klamná*, 2016.

Nejvyšší dopad uvedených okolností je pozorovatelný v domácnostech potřebných na sociálních dávkách, zpravidla tam, kde počet členů závislých na příjmech je vyšší, vztaženo především na děti. Mareš v souvislosti s možnostmi sociální práce vidí řešení v individuální práci s klientem a komplexním přístupem směrem k:

- ✓ začleňování na trhu práce
- ✓ dostupnosti a kvality a bydlení
- ✓ dostupnosti vzdělání
- ✓ dostupnosti zdravotní péče
- ✓ přiměřené podpoře příjmů

V roce 2006 z tohoto šetření rovněž vyplynulo, že ČR ne zcela dostatečně zvládá začleňování na pracovní trh a míra nezaměstnanosti delší, nežli dvanáct měsíců byla nadprůměrná. Dále, že lidem bez přístřeší a obětem domácího násilí není poskytována dostatečná krizová intervence a možnost sociálního bydlení není dobře dostupná.⁶⁰ Analýza Českého statistického úřadu z měsíce června roku 2013 vyhodnotila, že roky 2011, především však 2012, znamenají z hlediska prosperity českých domácností nejhorší období od poloviny devadesátých let minulého století. Gojová se svým kolektivem v této souvislosti poukazuje také na skutečnost, že sociální práce se stala předmětem kritiky autorů, například Kellera, Klimkové a dalších, pro nedostatečné ošetřování možností vzniku chudoby nebo jejího ohrožení.⁶¹ Tento fakt byl podnětem pro zamýšlení dalších odborníků.

S vědomím potřebného zlepšení rozvoje metod sociální práce byl v letech 2011–2014 realizován výzkum, jehož výstupem je empirická dílčí analýza pod názvem „*O způsobech zvládnání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální*

⁶⁰ Mareš, *Faktory*, 2006 in Gojová a kol., *O způsobech*, s. 20-21, 2014.

⁶¹ Gojová a kol., *O způsobech*, 2014. Výzkum proběhl v rámci projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity*.

práci“, mapující způsoby zvládnání situace chudoby nebo jejího rizika v rodinách. Záměr tohoto šetření rovněž byl v souladu s cíli *Národní politiky výzkumu, vývoje a inovací na léta 2009–2015* a *Národního programu výzkumu*.⁶² Cílem odborníků bylo zjistit, jaké strategie pomáhají chudým nebo chudobou ohroženým rodinám tuto situaci zvládat a posléze posoudit jejich možnost aplikování, jako účinných metod pomoci v rámci sociální práce. Efektem takto nastavených a upravených postupů mělo ideálně být předcházení sociálnímu vyloučení, případně usnadňování návratu klientů do společenského života.

4.1 Kazuistika

Z hlediska různých životních tranzic, které se v životě člověka odehrávají se mohou utvářet nebo proměňovat hodnoty jednotlivce. Bylo to možné pozorovat i v rámci méj praxe v nízkoprahovém centru v okrese Praha – východ. Tomuto zařízení, jehož účelem je sociální prevence svojí pomocí přispívají i řádové sestry sv. Vincence de Paul, například pravidelnou přípravou polévky. Dva muži bez domova uvítali jejich nabídku starat se o travnatý pozemek kláštera, s možností ubytování v malé dřevěné „buňce“. V té době pracovat chtěli, ale měli své důvody pro upřednostnění užšího sociálního prostředí a také obavy z pracovních pohovorů. Na svěřeném pozemku se starali o několik ovcí, pěstovali zeleninu. Po nějaké době bylo u nich patrné zlepšení sebedůvěry, neboť se cítili platní a své možnosti pracovat a skromně žít na pozemku řádových sester se nechtěli vzdát.

Svůj život v tomto čase vyhodnocovali jako příznivější nežli v době „na ulici“. V novém zázemí pociťovali také jistotu. Díky ní se stali vyrovnanějšími a po čase zvažovali i další možné kroky ve svém životě. Období, kdy měli možnost starat se o zvířata a pozemek bylo pro ně cenné a jejich život obohatilo do té

⁶² *Národní politika výzkumu, vývoje a inovací ČR na léta 2009–2015 [on-line]*, 2015.

míry, že pociťovali radost z umožněných aktivit. Kladné emoce člověk prožívá, pokud se mu daří, nebo něco povede.⁶³ Přesvědčení, že život má smysl lze prožít i ve skromných podmínkách. V případě klientů zmíněného nízkoprahového zařízení pozitivní faktor znamenal také zájem řádových sester, které měly pro ně uznání a jejich práci oceňovaly. Maslowovu pyramidu potřeb dnes považují někteří odborníci spíše za orientační. Na uváděném příkladu pomůže však vidět, že pro zmíněné muže bez domova došlo k uspokojení potřeby seberealizace prací, jež je bavila, potřeby uznání a úcty, přijetí (ze strany sester), spolupatříčnosti (s druhým klientem bez domova se stali přáteli), bezpečí a jistoty (ubytování na klášterním pozemku).⁶⁴ Přestože uspokojení základních fyziologických potřeb se uskutečnilo prostřednictvím velmi skromných podmínek, tyto lidé vnímali toto životní období příznivě, ačkoli dle používaných objektivních měřítek byli chudí. Uchopili možnost tvořit hodnoty, které byly pro ně naplňující v konkrétním čase.

Osobní křehkost i odolnost člověka souvisí s nastavením jeho hodnot. K různým preferencím během života dozráváme, mohou se díky různým okolnostem proměňovat. S možností prožít vlastní úspěch uvědoměním vlastní ceny, toho že mohu být platný je posílena i odolnost neboli také *rezilience* člověka ke zvládnání životních výzev. Ty obnášejí i zvládnání mezilidských interakcí a tím i lepší předpoklady pro komplexnější sociální začlenění. V rámci plánování zaměřeného na člověka je prospěšné vzít tyto okolnosti v potaz a v rámci podpor klienta začlenit vhodné zdroje opory. Na příkladu z praxe můžeme vidět efektivnost a prospěšnost týmové spolupráce nízkoprahového centra s prostředím církevním.

Holpuch svým autobiografickým deníkem poukazuje, že i život osob bez domova se může reprodukovat a rozvíjet, a tím být i dlouhodobě udržitelným.

⁶³ Křivohlavý, *Mít pro*, 1994.

⁶⁴ Abraham Maslow definoval hierarchii lidských potřeb v roce 1943.

Člověk na ulici po určité době rovněž akceptuje svoji novou identitu specifické sociální skupiny s novými hodnotami a normami. Jinou situaci má bezdomovec, který ví kde bude spát nežli ten, který žádné zázemí nemá. I v této sociální skupině dochází mezi jejími příslušníky ke vzájemnému porovnávání a tím i budování vlastní identity. Ukotvení v bezdomoveckém způsobu života nejspíše ulehčuje i pocit nekomfortnosti v této sociální situaci. To však neznamená, že takový člověk není schopen nebo neusiluje o návrat k „normálnímu životu.“⁶⁵

⁶⁵ Holpuch, *Bezdomovectví*, 2011.

5 Měření subjektivní chudoby v ČR

„Subjektivní chudoba se měří několika variantními postupy. Od prostého dotazu, zdali se člověk cítí chudý či bohatý až po složitěji stanovenou subjektivní příjmovou hranici chudoby.“⁶⁶

V roce 1991 byla Večerníkem publikována práce *Úvod do studia chudoby v Československu*. Obsahovala výzkumy poprvé zaměřené na dotazy na subjektivní chudobu. Zohledňovaly příjem považovaný za minimální pro vlastní domácnost, její způsob zvládání finančních těžkostí a pocit chudoby rodiny dotazovaného.⁶⁷ V roce 1995 pak bylo měřením subjektivní chudoby vyhodnoceno, že 8-10 % domácností vnímá sebe sama jako chudé a zároveň, že míra subjektivní chudoby je v ČR nižší nežli v ostatních postkomunistických zemích. Aktuálně, je ve srovnání se zeměmi EU subjektivní chudoba u nás jevem rozšířeným.⁶⁸ Třeba je zohledňovat, jaké potřeby konkrétní lidé mají. Dle Rabušice je různá míra chudoby rozkrývána zjišťováním:

- ✓ *„co znamená nedostatečné uspokojování základních potřeb“*
- ✓ *„co jsou základní potřeby, tedy o kolik méně musí člověk mít než většina“⁶⁹*

Z pohledu zúčastněných, tedy šetřených osob, se odvíjí, jestli sami sebe vnímají jako objektivně nebo subjektivně chudé. Normativní, objektivní kritéria, o kterých jsem pojednávala výše, jsou stanovena společenskou shodou a v různých zemích se liší.⁷⁰ Objektivní koncept se odvíjí od příjmu, je rozhodující pro stanovení absolutní chudoby, zatímco koncept subjektivní vychází z vlastního vnímání situace a je spjatý s relativní chudobou, na kterou poukazoval také zmíněný britský sociolog Townsend. Mareš a Rabušic, pomocí dat získaných

⁶⁶ Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 6, 2006.

⁶⁷ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 21, 2014.

⁶⁸ Rabušic, *K měření*, s. 6, 1996.

⁶⁹ Rabušic, *K měření*, 1996.

⁷⁰ Většinou % mediánu z příjmu nebo životní minimum. Zdroj: Gojová a kol., *O způsobech*, 2014.

tazatelskou sítí v červnu roku 1995, zjišťovali míru subjektivní příjmové hranice v naší zemi.⁷¹ V souvislosti se snahou definovat chudobu připomínají, že to není lehký úkol, neboť chudoba zahrnuje oblast ekonomickou, sociální i kulturní.⁷²

Vzhledem k *multidimenzionalitě* chudoby je preferováno její vícerozměrné stanovování.⁷³ Posuzována je míra deprivace, k níž dochází v důsledku omezených možností dosažení životní úrovně nebo alespoň průměrného standardu většinové společnosti. Ohrožení sociálním vyloučením je společným znakem konceptů deprivace i chudoby.⁷⁴ Komplexnější zkoumání chudoby rozkrývá sociální aspekty, jež mohou život jednotlivce bohatěji utvářet, avšak ten je konfrontován se situací, kdy je postrádá.

Gojová zmiňuje, že v souvislosti s multidimenzionálním přístupem doporučují někteří odborníci zabývat se nejen materiálním zajištěním a ekonomickými aspekty chudoby, ale také začleněním politickým, kulturním a občanským.⁷⁵ Koncepty chudoby se v takovémto širším pojetí prolínají. Shoduje se zde tak s Rabušicem, který také připomíná potřebu citlivého přístupu politického konceptu k chudobě.⁷⁶

⁷¹ Rabušic, *K měření*, s. 297, 1996.

⁷² Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 12, 2014.

⁷³ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 13, 2014.

⁷⁴ Kapitola 2.2. *Sociální vyloučení*.

⁷⁵ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 14, 2014.

⁷⁶ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 12, 2014

6 Studie subjektivní chudoby Rabušice a Mareše

Studie Petra Mareše a Marka Rabušice o měření subjektivní chudoby v ČR pod názvem „*K měření subjektivní chudoby v české společnosti*“ byla publikována *Sociologickým časopisem* v roce 1996. Podporována byla MPSV České republiky.

Záměrem bylo také porovnání závěrů studie s výsledky švédskými a australskými, neboť data těchto zemí byla k dispozici a výzkumný kolektiv chtěl také zkoumat související vliv s tímto ukazatelem v rámci odlišných sociálních politik, tedy sociálně-demokratickou ve Švédsku a liberální v Austrálii.⁷⁷ S odkazem na *sociální konstruktivismus* je připomenuto, že subjektivní chudoba je reálným typem chudoby a její dopad na celou společnost i jednotlivce může mít stejnou závažnost jako chudoba objektivní. V obou případech se tedy jedná o sociální procesy, ovlivňující sociální realitu.⁷⁸

Cílem této práce bylo rozsáhleji systematizovat různé typy měření chudoby a na základě jednoho z konceptů Leydenské univerzity prezentovat výpočet subjektivní příjmové hranice chudoby v ČR.

6.1 Zkoumání subjektivní chudoby a výzkumná metodologie

Z práce Rabušice a Mareše vyplývá, že jednou z možností určování hranice subjektivní chudoby (HSCh), je stanovení minimálního množství peněz, tedy minimálního příjmu, potřebného pro uspokojení základních potřeb konkrétní domácnosti. V souladu s upevňováním a rozvíjením demokratické společnosti, nabádají k zamýšlení nad otázkou, jestli i společnost výši zákonného životního

⁷⁷ Rabušic, Mareš, *K měření*, 1996.

⁷⁸ Kapitola 1., *Otázka po smyslu bytí člověka*.

minima vnímá jako postačující.⁷⁹ ŽM je středem zájmu a výchozím bodem také při stanovování hranice subjektivní chudoby. V tomto výzkumu bylo aplikováno několik výzkumných metodologií, odděleně i kombinováním.

6.1.1 Metodologie měření SPL (Subjective poverty line), minimální příjem MIQ (Minimum Income Question)

Tento přístup vypracovala výše uvedená Leydenská univerzita.⁸⁰ Oporou jsou odpovědi dotazovaných na minimální příjem MIQ, pomocí otázky:

„Jaký je minimální příjem, který ještě dovolí vaší rodině za daných okolností uspokojit její základní potřeby?“

Rabušic a Mareš formulovali dotaz takto: *„Kolik by potřebovala vaše rodina nejméně měsíčně, kdyby to mělo být jen na holé živobytí a nic víc?“*⁸¹

Takto získaná zjištění se mohou lišit dle charakteristik domácností, ty jsou proto v rámci šetření rozlišovány do podsouborů, jinak také kategorií. K přesnému určení hranice subjektivní chudoby je tedy nutno vycházet nejen z nezbytného minimálního příjmu, ale i velikosti a složení domácností.⁸²

Rabušic a Mareš ve své práci také zmiňují CSP metodologii, měření subjektivní chudoby vyvinuté v *Centru pro sociální politiku (Centre for Social Policy)* v Antverpách. Ta vychází také z minimálního příjmu MIQ. Při výzkumu však ještě využívá k otázce základní *„Se svým současným příjmem vycházíte“* škálu šesti otázek doplňujících: *s velkými obtížemi, s obtížemi, s jistými obtížemi, poměrně snadno, snadno a velmi snadno.*⁸³

⁷⁹ Srovnej: Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 303, 1996.

⁸⁰ Kapitola 3.1. *Metodika European Union – Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)*.

⁸¹ Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 304, 1996.

⁸² Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 304, 1996. Uvádějí, že velikost a složení rodiny EU rozlišovala škálou první dospělý 1,0, každý další dospělý 0,7, dítě 0,5.

Standardizace na 4člennou rodinu, tedy, dva dospělí a dvě děti, byla stanovena k účelům měření chudoby.

⁸³ Rabušic, Mareš, *K měření*, 1996.

6.1.2 Sebepojetí chudoby vyhodnocované devítistupňovou škálou

Chápání respondentů sebe sama ve smyslu bohatství nebo chudoby bylo zjišťováno prostřednictvím sebe zařazování na devítistupňovou škálu se dvěma póly, bohatý a chudý. Pro rozlišení byla položena otázka:

„V naší společnosti jsou lidé, kteří patří spíše k bohatým, a lidé, kteří patří spíše k chudým. Kam byste se Vy osobně zařadil(a) na následujícím žebříčku?“⁸⁴

Výsledek měření byl ovlivněn pohledem na to, jaký stav je ještě chudobou. Pokud za něj byly uvažovány poslední dvě kategorie na škále, dospěli autoři ke shodnému výsledku 8 % chudých s Večerníkovou studií, který ji uskutečnil v roce 1995, s tím, že cítění subjektivní chudoby je v naší zemi méně rozšířené oproti jiným komunistickým zemím.⁸⁵

Průběh a výsledek výzkumu ovlivňuje samotný výzkumný tým, zvoleným přístupem zkoumání. Vzhledem k tomu, že subjektivní chudoba souvisí s pocíťováním a prožíváním sociální reality jednotlivců, detailnější rozkrývání fenoménu subjektivní chudoby je vhodné. Rozdělením již používané škály devítistupňové na *kategorie tři*, tým Mareše a Rabušice dospěl k počtu 20 % osob, považující se za chudé, za bohaté ani chudé se označilo 73 %, pouze za bohaté 7 %. Podíl chudých měřený takto, byl vyšší nežli výsledky výzkumníků zjišťovaných bez „trichotomizování“, například Večerníkových.⁸⁶ Přiřazování se samotných respondentů ke společenským vrstvám, významně ovlivňovalo i jejich vnímání o vlastním stavu chudoby nebo bohatství. Standardizované čtyřčlenné domácnosti v šetření z roku 1995 uváděly, že považují za minimální potřebný příjem částku ve výši kolem 11 207 Kč, avšak průměrný plat v tomto období dosahoval výše 7 000 Kč. Po zdanění příjmů dvou dospělých v rodině tak domácnosti disponovali částkou kolem 11 000 Kč. Rabušic prováděl

⁸⁴Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 303, 1996.

⁸⁵Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 302, 1996. Zkoumání probíhalo v letech 1991 a 1995.

⁸⁶Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 303, 1996.

srovnání s tehdejšími zákonnými životními minimem pro čtyřčlennou rodinu ve výši 7 580 Kč.⁸⁷

V souladu s metodologií SPL, vycházel výzkumný tým při práci z předpokladu, že příjem skutečný a ten, který je subjektivně někým uvažován jako minimální, úzce souvisejí. Zkoumalo se proto, zda rodinám zbývají pro ně potřebné prostředky po odečtení částky, kterou oni sami označili za minimální pro potřebný chod jejich domácnosti. Tímto postupem byl stanoven výsledek 24 % rodin s příjmy nižšími nežli průměr odpovědí na potřebný minimální příjem. Výsledky byly obdobné jako v Austrálii a Švédsku.

S vědomím odborníků, že pouze otázkou po nejnižším příjmu umožňujícím „*holé živobytí*“ nelze hranici subjektivní chudoby určit, vyvstala potřeba důkladnějšího propracování výzkumného postupu, díky kterému byla sestavena cílená rovnice pro její výpočet.

6.1.3 Zkoumání prostřednictvím lineární regrese

Předpoklad čím početnější rodina, tím větší výdaje a čím více finančních zdrojů, tím vyšší životní úroveň domácností, byl zpracován prostřednictvím *lineární regrese*. Tou také byly vyhodnoceny následující proměnné položky:

- ✓ *skutečný příjem rodiny*
- ✓ *počet dospělých v rodině*
- ✓ *počet dětí v rodině*⁸⁸

První fáze výpočtu zachycovala rozdíl mezi uváděným subjektivním minimem, přepočteným na celou populaci a příjmem skutečným, jež rodina měla k dispozici, označený příhodným termínem „*poverty gap*“. Vyhodnocována

⁸⁷ Rabušic, Mareš, *K měření*, 1996. Tehdy platný předpis o zákonném ŽM pro období 1.1.1996 – 31.12.2006.

⁸⁸ Kapitola 5.1.1. *Metodologie měření SPL (Subjective poverty line) a minimální příjem MIQ (Minimum Income Question)*.

byla výše prostředků rodiny k tzv. *konzumu* čili *prostoru spotřeby*, vnímaného jako záporného nebo nulového. 57 % respondentů zastupujících domácnosti, pocíťovalo prostor ke spotřebě minimální.

Stanovování HSCh u různých typů rodin, tvorba podsouborů

Rabušic zdůrazňuje, že pro objektivní rozkrývání hranice subjektivní chudoby nelze vycházet z údajů vztažených na celou populaci, ale je třeba stanovit HSCh u různých typů rodin.

To je možné na základě určení jejich shodných znaků (parametrů), z nichž se potom vytvářejí podsoubory pro potřebnou analýzu. Hranice subjektivní chudoby určité sociální kategorie byla stanovena zprůměrováním. Strukturovaná analýza dle typů domácností umožnila získání obrazu o chudobě různých typů rodin.

Subjektivní hranice chudoby pro různé typy českých domácností v roce 1996

Typ domácnosti	Počet respondentů	HSCh v Kč	(%) podíl domácností pod HSCh	(%) podíl mezi chudými	Průměrný příjem
Jedinec ve věku 60+	110	5 686	87	23	4 838
Dvojice ve věku 60+	126	7 026	58	18	8 096
Jedinec	104	7 050	41	10	10 035
Bezdětná dvojice	146	7 867	16	4	12 750
Rodič, 1 dítě	70	8 928	33	5	11 344
Rodič, 2 děti	40	9 768	45	3	10 039
Dvojice, 1 dítě	159	9 541	24	9	14 056
Dvojice, 2 děti	193	10 583	45	21	12 720
Dvojice, 3 děti	30	12 157	47	3	13 047
Celkem	978	x	42	100	x

Pro vypracování použit zdroj: Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 12, 1996.

Výsledky měření ukázaly, že především jednočlenné domácnosti osob v seniorském věku patří k rizikovým skupinám ohroženým chudobou. Také domácnosti se třemi a více dětmi a osamělí rodiče se dvěma dětmi vykazovaly příjmy pod subjektivní hranici chudoby. Srovnáním s předešlou analýzou Večerníka z roku 1995, bylo dále vyhodnoceno, že detailní strukturování rodin napomáhá lépe ohrožení chudobou zjišťovat.⁸⁹

Postup takto aplikovaný umožnil již srovnání situace ČR s Austrálií a Švédskem, což patřilo k výzkumným cílům studie „*K měření subjektivní chudoby v české společnosti*“. Ve všech třech uvedených zemích chudoba postihovala starší osoby, žijící osamoceně. Ve Švédsku však nebyly ohroženy seniorské páry, zatímco v Austrálii a ČR ano. Bezdětné páry všech zemí pak vykazovaly nejnižší ohrožení chudobou. Vliv sociální politiky směřovaný na cílené skupiny byl zřejmý ve Švédsku, které mělo malý výskyt subjektivní chudoby mezi seniorskými páry a rodiči s jedním dítětem. Největší podíl chudých zde byl mezi samostatně žijícími jedinci nespádající mezi seniory, což neplatilo pro ČR ani Austrálii.⁹⁰

V potaz bylo vzato, že výše popsany způsob stanovení HSCh nezohledňuje, zda dotazovaný se svými příjmy vychází „dobře“ nebo „s obtížemi“. Pro vnímání vlastní chudoby jednotlivcem je to však nezanedbatelný aspekt. Rabušic a Mareš ve své práci připomínají, že vzorcem spotřeby může být například také *dobrovolná skromnost*, související s hodnotovými preferencemi. Někteří lidé tak mohou mít za to, že vycházejí dobře i s poměrně nízkým příjmem. To poukazuje také na fakt, že *deprivace* je pojmem relativním.⁹¹

⁸⁹ Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 308, 1996.

⁹⁰ Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 309, 1996.

⁹¹ Tamtéž.

6.1.4 Kombinování kritérií a stanovení podmínek

Stanovení ukazatele subjektivní chudoby bylo, z výše uvedených důvodů, měřeno také kombinováním kritérií, konkrétně splněním dvou podmínek:

- 1) skutečný příjem rodiny byl nižší nežli HSCh
- 2) respondent odpověděl, že jeho domácnost vychází s příjmy obtížně⁹²

Tímto definováním chudoby byla ve výsledcích měření naopak patrná redukce skupiny chudých. V ČR téměř o tři čtvrtiny, konkrétně 71 %, v Austrálii o 41 % a Švédsku o 62 %. Šetření pomocí kombinovaného typu měření dospělo k závěru, že ve zkoumaném období byly různé typy domácností schopny pod subjektivní příjmovou hranicí vycházet se svými příjmy subjektivně poměrně dobře. Jako důvod byl uveden možný přístup k vyššímu příjmu jako prostředku krytí nezbytných příjmů, smíření se s tím, že tak jako „*vyjít musím*“.

I tímto novým způsobem vyhodnocování chudoby však byly zachovány stále stejné rizikové skupiny, tedy domácnosti seniorů, osamocení rodiče se dvěma dětmi a rodiče se dvěma nebo třemi dětmi. Pojednávaná studie poukazuje také na fakt, že stanovování subjektivní hranice chudoby je rovněž možností pro zjišťování rozdílu mezi zákonně stanoveným životním minimem a pocíťovaným životním minimem, tedy hranicí subjektivní chudoby, tak jak ji sami domácnosti vnímají.⁹³

6.1.5 Závěry studie Rabušice a Mareše

Z provedeného šetření v roce 1996 vyplynulo, že největší podíl mezi subjektivně chudými v ČR zastupovali lidé staří. Osamocení v 83 % museli vycházet s nižšími příjmy než výzkumem zjištěné hranice subjektivní chudoby, párů se to týkalo v 58 %. V porovnání se Švédskem a Austrálií to nebyl příznivý výsledek.

⁹² Tamtéž.

⁹³ Příloha 3: tabulka *Srovnání subjektivní hranice chudoby (SHCh) pro různé typy domácností v ČR a odpovídajícím životním minimem platným v době sběru dat (červen 1995).*

Významnou část subjektivně chudých tvořily rodiny se dvěma dětmi, avšak podíl chudých v této skupině byl nižší oproti seniorům, představoval 45 %.

Jako relativně vysoké riziko, představující propad do chudoby, bylo vyhodnoceno rodičovství tří dětí a týkalo se 67 % rodin. Srovnání s Austrálií a Švédskem prokázalo, že v souvislosti prožívání subjektivní chudoby v rodinách s více dětmi si ČR nestála dobře a situace u nás, byla výrazně horší. Mezi matkami s dítětem jedním byl naopak patrný nižší podíl domácností s příjmem pod HSCh. Rabušic a Mareš to přičítali cílení sociální politiky v ČR směrem k této skupině, která měla přesto stále horší sociální podmínky, oproti matkám s jedním dítětem ve Švédsku.

Apelováno bylo na problematiku chudoby pocíťované ve vztahu k životnímu stylu, hodnotám a cílům, které mohou hranici subjektivní chudoby posouvat, například přizpůsobováním výdajů.⁹⁴

Připomenut pak význam zkoumání a diskuze o chudobě a dobrovolné skromnosti. Vyplynulo, že ve stavu chudoby jedinec nemůže dobře plnit své společenské role a cíle jež jsou od něj očekávány. Postoj dobrovolné skromnosti pak není zatížen subjektivním cítěním. Tyto otázky souvisejí s možností trvalé udržitelnosti života.⁹⁵ Pro oblast sociální práce jsou zcela jistě významné.

⁹⁴ Srovnej: Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 312, 1996.

⁹⁵ Srovnej: Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 312, 1996.

7 Stanovování míry subjektivní chudoby dle Gojové

Výzkum pod názvem „*O způsobech zvládnání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*“ v roce 2014 přiblížil situaci rodin v odlišných fázích sociální diskvalifikace. Koncept výzkumu souvisel s programem *Národní politiky výzkumu, vývoje a inovací na léta 2009–2015* a *Národního programu výzkumu*.⁹⁶

Cílem výzkumu bylo získání podkladů k rozvíjení nebo případným efektivním změnám v pomáhání sociální práce rodinám s nezletilými dětmi, jež jsou chudobou ohroženy nebo v ní žijí. Uplatněna byla kvantitativní výzkumná strategie, s dotazováním prostřednictvím strukturovaných rozhovorů. Srovnávány byly dvě skupiny. První ve stavu ohrožení chudobou čili *fragilitě* a druhá již ve stavu *závislosti*, tedy v chudobě.⁹⁷

Jako rozlišujícího indikátoru bylo použito životního minima, zákonem představujícího stanovenou hranici chudoby.⁹⁸ Koncept výzkumu se odvíjel od zmíněné kritiky některých odborníků, že sociální práce otázky chudoby a jejího ohrožení nedostatečně řeší. Výzkum měl být podnětem k zamyšlení pro praxi sociální práce. Aby mohlo být účelně pomáháno rodinám s nezletilými dětmi nebo rodinám se třemi dětmi a více, byl uskutečněno šetření v jejich domácnostech pro získání efektivních nástrojů, využitelných v oboru sociální práce.⁹⁹

⁹⁶ Kapitola 3. *Výzkumná šetření VaVaI prováděná v ČR v rámci Národního programu a jejich význam (opora pro program sociální politiky)*.

⁹⁷ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 65, 2014.

⁹⁸ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 57, 2014.

⁹⁹ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 38, 2014.

7.1 Výzkumná metodologie

Kvantitativním výzkumem a strukturovanými rozhovory bylo zjišťováno, jakým způsobem mohou lidé na hrozbu chudoby reagovat nebo se chovat při jejím prohlubování. Posuzovala se oblast financí, bydlení a zaměstnání, postoje k řešení existenčních potíží, subjektivní hodnocení vlastní situace rodinami, jejich sociální vztahy. Stanoveny byly tři kategorie způsobů zvládnání chudoby i jejím ohrožením. *Způsoby distinkce* (zvládnání), *způsoby adaptace* a *defenzivní způsoby zvládnání*.¹⁰⁰ Tyto kategorie typy chování rozlišovaly dále, čímž byly získány další skupiny z vybraných respondentů.

7.2 Způsoby distinkce

Skupina označena jako *zasloužilí chudí*, se sociálními pracovníky spolupracovala a péči o děti vnímala jako důvod svého selhání na trhu. Touto zastávanou sociální rolí si kompenzovala vlastní *nízký sociální status*.¹⁰¹ Byla přesvědčena, že má nárok na sociální pomoc a nezneužívá ji. Proto tito lidé měli také potřebu „od ostatních“ se odlišit.

Strategie vyhýbání je typická pro osoby v tíživé sociální situaci spíše krátce v souvislosti s nedávnou ztrátou životních jistot jako ztráta zdraví, partnera nebo zaměstnání. Vyznačuje se přerušením pracovní kariéry, důsledkem nemoci nebo péče o děti a snahou o nezávislost na sociálním systému. Respondenti se distancovali se od prostředí, kde žili, své sociální kontakty tak zúžili. *Vyhýbání* charakterizovala i oslabená důvěra k oficiálním institucím, jako místní správě, komunitním organizacím nebo i policie.¹⁰² Lidé této skupiny se k realitě stavěli

¹⁰⁰ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 30, 2014.

Tým vycházel z poznatků sociologů, například Paugama, Kellera, Sirovátky a dalších.

¹⁰¹ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 33, 2014.

¹⁰² Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 33, 2014.

popřením i snahou „udržet si individuální a sociální identitu tváří v tvář administrativnímu a stigmatizujícímu postupu“.¹⁰³

Diskreditace druhých se vyznačuje osočováním toho, kdo je vnímán jako příčina vlastních nesnází, zjednodušeně, viněním „*druhých*“. Je to způsob ochrany těch, kteří pocítují nouzi. Někdy ji provází vyvyšování se nad cizinci, emigranty nebo těch, co se přistěhovali. Příkladem může být také poukazování na vdané ženy samoživitelkami, které si tak utvářejí „*vlastní zmenšený svět*“.¹⁰⁴ Možnost utváření společenské tenze v souvislosti s prožíváním chudoby je z šetření rovněž patrná.

Rodinám s nezletilými dětmi byly pokládány otázky ve strukturovaném rozhovoru, mapujícím konkrétní oblasti. Subjektivní vnímání lépe rozkrylo operacionalizování souvisejících pojmů.¹⁰⁵ Zkoumán byl vlastní odhad respondenta pro možnost získání pracovního místa i jaké překážky s tím pojí. Vyplynuly tak například postoje dotazovaných v oblasti diskriminace nebo vnímání společnosti jako nespravedlivého systému vůči nim. Mapovány byly neformální zdroje, v případě potřeby těmto respondentům prospěšné.¹⁰⁶ Z šetření vyplynulo, že „*Diskreditující druhé*“, neplánují aktivně svoji budoucnost. Problémy přijímají, přizpůsobují se jim, vyhovují tedy *pasivnímu způsobu adaptace*. Na změnu rezignují, nepovažují ji za reálnou, mají nízké sebevědomí a negativní postoj k sobě. Sociální pomoc využívají, o legální pracovní trh mají však minimální zájem.

Způsoby zvládání chudoby a jejího ohrožení jsou podmiňovány určitými stupni sociální diskvalifikace. Platí to také v případě strategie „*vyhýbavého*“ chování nebo u příkladu „*způsobu diskreditace druhých*“. Poznatky o chování lidí

¹⁰³ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 43, 2014.

¹⁰⁴ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 33, 2014

¹⁰⁵ Úvod práce. Pojednávána společenská tenze.

¹⁰⁶ Příloha 4: Operacionalizace způsobu *diskreditace druhých*.

v chudobě nebo jejím ohrožení jsou prospěšné pro uplatňování pomoci v rámci sociální práce, díky možnosti předcházet včas některým nežádoucím sociálním jevům. Ve fázi *pasivní adaptace*, pojednané následující kapitolou, může pro sociálního pracovníka být obtížnější již klienta směřovat, protože ten v tomto bodě, nebývá již dostatečně motivovaný. Sousedské vztahy bývají dle odborníků pasivním postojem narušené, upadá zájem o řádné zaměstnání, tedy legální pracovní trh. Ekonomická nečinnost může být i trvale přijata, zejména u žen.¹⁰⁷

7.3 Způsoby adaptace

Odborníky je rozlišováno mnoho projevů adaptace na chudobu. Souvislost vidí například s fází sociální diskvalifikace, specifikované Paugamem do tří stupňů.¹⁰⁸ Při potížích v pracovní oblasti a s bydlením, kdy lidé věří v opětovné získání dobré práce a nechtějí ztratit pracovní návyky, hovoříme o *fragilitě*. Je to stav, kdy jednotlivec vnímá jako nedůstojné nárokovat sociální pomoc. Týká se to zejména generace starší a střední. Pokud se potíže s hledáním práce prohlubují, k úspěchu nevedou ani možné rekvalifikace, nastupuje fáze *závislosti*. Často je provázena zhoršením zdravotního stavu důsledkem stresu. Lidé se stávají příjemci sociálních dávek, nemají tak sice stále prostředků dostatek, ale nejsou ohroženi bídou. Na sociální pomoc tak přivykají a částečně tak přicházejí o svoji autonomii. Souběh více handicapů v jednom časovém období je popisován fází *roztržky*, kdy lidé nejsou zdraví, nemají práci, ztrácí bydlení i kontakt s rodinou. Často nejsou evidovaní systémem státní podpory a nemají žádné příjmy. Sociálními službami jim bývají zajišťovány služby základní, jako potravinová podpora nebo hygienické zázemí. V důsledku ztráty smyslu života a pocitu vlastního zmaru je u nich patrný výskyt užívání

¹⁰⁷ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 35, 2014.

¹⁰⁸ Srovnej: Gojová a kol., s. 29, 2014.

návykových látek.¹⁰⁹ Výše uvedené fáze nemusejí probíhat přesně po sobě. Z fragility může dojít jak k přechodu do fáze roztržky, tak k úspěšné společenské integraci. Možné je i jejich překrývání.¹¹⁰

Pasivní adaptace je způsobem zvládnání neaktivním. Charakteristická je rezignováním a smířením se s problémy, souvisejícími s nepříznivou sociální situací. Pomoc ze strany sociální práce je akceptována, zájem o legální pracovní trh malý. V souvislosti s tímto způsobem zvládnání byla, mimo jiné, zkoumána subjektivní spokojenost s vlastní životní situací. Respondenti měli zvažovat okolnosti jako bydlení, zaměstnanost a finance. Zohledňováno bylo nahlížení dotazovaných na sebe sama a jejich vlastní hodnocení toho, jak si ve svých očích v životě vedou. Dále, zda mají dojem, že jsou schopni svoji existenci sami ovlivňovat. Tím také vyplynula otázka na eventuální nutnost učinit nebo neučinit v životě nějakou změnu, případně, zda by její uskutečnění bylo reálné provést. Strukturovaný rozhovor směřoval rovněž na postoje respondentů k sociální práci.¹¹¹

Pozitivní adaptace je liberálním přístupem k chudobě. Takto smýšlející lidé vnímají sociální podporu jako pomoc k dosažení svých cílů, jsou schopni uskromnit se a svým možnostem přizpůsobit svá přání. Pojmenováno je několik účinných nástrojů zvládnání především pro situace, kdy ji dotyčný nemá příliš pod kontrolou.¹¹² K těmto způsobům zvládnání patří *přijetí* určitého stavu včetně nemožnosti změny, *rozptýlení*, jako aktivita odvádějící pozornost od zátěže. Také *pozitivní myšlení* jako snaha všimát si kladných faktorů. Dále *přerámování*, umožňující poučit se, i ustát obtížné životního období, zvláště pokud lze ovlivnit jen málo vlastním úsilím, nebo vůbec ne. Tyto strategie zmírňují dojem bezmoci.

¹⁰⁹ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s.28., 2014.

Kapitola 1. *Otázka po smyslu bytí člověka.*

¹¹⁰ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 29, 2014.

¹¹¹ Příloha 5: Operacionalizace způsobu *pasivní adaptace*.

¹¹² Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 34, 2014.

Rodinné sociální zázemí může být důsledkem tíživé sociální situace oslabeno, jednu z možností opory může představovat také zvládnání pomocí víry. V rámci náboženské skupiny lze využít dostupných zdrojů, sociálních sítí, ale také přijetí, ocenění a respektu.¹¹³

Instrumentalizací situace člověk svoji potřebnost přiznává i zviditelňuje, sociální dávky si plánovitě zajišťuje. Na pracovním trhu je zpravidla marginalizován pro nedostatečnou profesní kvalifikaci, cíleně a často srovnává mzdy zajišťující životní minimum se sociálními dávkami. Tito lidé mívají zpravidla krátkodobá, nestabilní zaměstnání. Dle jejich vlastních slov jim mnohdy nestojí za riskování ztráty jisté sociální dávky. Toto chování probíhá v souladu s modelem „*racionální volby*“ dle Ellwooda, s tím, že třeba je vzít i v potaz všechny pohnutky k tomuto jednání.¹¹⁴ Může k nim patřit potřeba sladit péči o děti s výdělkem, být v kolektivu nebo jiné zájmy. Jiní uživatelé mohou mít sociální dávky za prostředek k udržení určitého životního stylu a pracovní zařazení si sami přizpůsobovat.¹¹⁵

Obdobné způsoby zvládnání jako *adaptace*, *vyhýbání* a *instrumentalizace* byly zjištěny v domácnostech s nejistými ekonomickými a sociálními podmínkami i dalšími odborníky.¹¹⁶

7.4 Defenzivní způsoby zvládnání

„*Pojďme s tím něco dělat*“ je způsob charakteristický konáním. Provází ho rozhodnost svoji situaci zlepšit, aktivita ve společenském dění, angažovanost i častá spolupráce se sociálními pracovníky. Patrná je snaha mít kontrolu nad svým životem v místě bydliště. Projevem bývá například organizování

¹¹³ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 34, 2014. Dále také např. Maslowova hierarchie lidských potřeb.

¹¹⁴ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 34, 2014.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 34, 2014. Jmenování jsou Budowský, Tilmann, Keim a Amacker.

společenských akcí nebo utužování vztahů mezi místními. Wadsworth zde hovoří o aktivním zvládnání, jehož součástmi jsou *řešení problému, vyjadřování a zvládnání emocí*.¹¹⁷ Ty mohou být používány jako podpůrné způsoby pro zvládnání obtížné situace. Nastavení intervencí při práci s lidmi v chudobě by mělo obsahovat nácvik těchto dovedností.¹¹⁸ Aktivní způsoby řešení situace napomáhají problémy odstraňovat, nikoli je přehlížet. Předcházejí tím pocitům viny nebo nekompetentnosti a eliminují tendenci popírání problému a tím i jeho narůstání.¹¹⁹

Únik z reality je zlehčováním situace, někdy i přeceňováním vlastních možností. Dotyčný může snít o změně bydliště nebo dobré práci, avšak objektivní situace to neumožňuje. S tím se mohou pojít pocity selhání nebo sebeobviňování. Konfrontace s realitou může vést k drogové závislosti.¹²⁰

Naprostá rezignace je stavem, ve kterém dotyčný přestává mít snahu svoji situaci vylepšit a začne se negativně vnímat. Uspokojuje jen potřeby bezprostřední, navázán je na realitu přítomnou. Obrací se na sociální služby, je emočně nestabilní, což s sebou nese také střídání chování úslužného s agresivním. Při setrívání nepříznivé situace, volí strategii bezmocnosti. Dle Sirovátky na některé osoby dlouhodobě nezaměstnané, nepůsobí žádný tlak sociálně odpovědné role. Dobrou práci dříve buď neměli nebo nemají předpoklady pro její získání a často žijí s rodiči.¹²¹ *Záměrná exkluze* pak znamená chtěný proces, ve kterém si člověk buduje iluzi kontroly nad vlastní sebedestrukci a prezentuje ji jako vlastní volbu.¹²²

¹¹⁷ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 35, 2014.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 36, 2014.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 35, 2014.

¹²² Gojová a kol., *O způsobech*, s. 53, 2014.

Uvolnění je váháním mezi zařazením se do společenského systému nebo ustrnutím. Někdy může být odmítána solidarita, uznáván kult síly a preferováno prostředí trvalé nejistoty. Člověk vyhovující tomuto způsobu, dle šetření má kladný nebo lhostejný postoj k *černému trhu práce*. Mapováno bylo pořadí důležitosti některých hodnot, jako peníze, společenské uznání a postoj k patologickým sociálním jevům, plynoucích z nespokojenosti s vlastním životem. Vyjádření se týkalo trestných činů, například rabování nebo forem projevů nespokojenosti jako protestů. Šetřeno bylo opět vnímání možnosti osobního uplatnění nebo neuplatnění v naší společnosti.¹²³

7.5 Fáze sociální diskvalifikace rodin s dětmi

Pro rozlišení výzkumného vzorku na rodiny fragilní, tedy chudobou ohrožené a rodiny závislé, tedy chudé, bylo východiskem *životní minimum*, neboť je indikátorem hranice chudoby. Tento způsob byl vyhodnocen jako srozumitelnější z hlediska výpočtu oproti *mediánu příjmu*.

Medián je odvozován ze statisticko-matematického výkazu. Hrubý průměrný příjem zahrnuje příplatky, náhrady mezd nebo odměny za přesčasy, vztahuje se pouze k jednomu zaměstnanci a je vypočten z podnikového výkaznictví. Oproti tomu:

„Medián představuje hodnotu mzdy zaměstnance uprostřed mzdového rozdělení; to znamená, že polovina hodnot mezd je nižší a druhá polovina je vyšší než medián.“¹²⁴

Životní minimum je v souladu s příslušnou legislativou navyšováno. Od prvního dubna 2020 bylo navýšeno na jednotlivce, první i druhou dospělou osobu v domácnosti, nezaopatřené děti do šesti a od šesti do patnácti let a nezaopatřené dítě od patnácti do dvaceti šesti let.

¹²³ Příloha 6: Operacionalizace způsobu *uvolnění* (83-84).

¹²⁴ ČSÚ, *Průměrné mzdy*, [online].2020.

Částky životního minima (ŽM) – srovnání navýšení od dubna 2020

Měsíční ŽM	Do 31.3.2020	Od 1.4.2020	Nárůst od 1.4.2020
jednotlivec	3 410 Kč	3 860 Kč	450 Kč
první dospělá osoba v domácnosti	3 140 Kč	3 550 Kč	410 Kč
druhá a další dospělá osoba v domácnosti	2 830 Kč	3 200 Kč	370 Kč
nezaopatřené dítě do 6 let	1 740 Kč	1 970 Kč	230 Kč
nezaopatřené dítě od 6 do 15 let	2 140 Kč	2 420 Kč	280 Kč
nezaopatřené dítě od 15 do 26 let	2 450 Kč	2 770 Kč	320 Kč

Zdroj: MPSV 2013, MPSV 2020.

Rodiny skupiny *závislých*, tedy chudých, součtem příjmů svých členů nedosahovaly na životní minimum pro konkrétní domácnost stanovené, nebo byli na jeho hranici. Toto bylo hlavním kritériem. Skupina *fragilních*, tedy rodin chudobou ohrožených, splňovala podmínku příjmů nad úroveň životního minima do hodnoty jeho násobku 2,4 a vykazovala alespoň jedno kritérium z oblasti finanční situace a zaměstnání, konkrétně:

„...nejistotu současného zaměstnání člena domácnosti, nezaměstnanost alespoň jednoho člena domácnosti evidovaná na ÚP, celkové úspory domácnosti nepřesahovaly 100 tis. Kč, člen domácnosti hodnotí situaci se splácením jakéhokoli dluhu, hypotéky či úvěru za problematické.“¹²⁵

Výběrový soubor zahrnoval 262 rodin z Ostravska, splňující kritéria pro domácnosti *chudé* nebo *chudobou ohrožené* a pečující alespoň o jedno dítě do

¹²⁵ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 58, 2014.

15. let. Předpokladem výzkumu bylo, že většina respondentů bude využívat sociálních služeb nebo budou se sociálními pracovníky v kontaktu.

Cílem v tomto bodě pak bylo srovnání těchto rodin v oblasti sociálních vztahů, subjektivního hodnocení, postojům k řešení, zaměstnání, bydlení a financí a získání obrazu o využívání pomoci sociální práce. Při výběru vzorku proto byly o spolupráci požádány organizace poskytující pomoc rodinám s dětmi a také školy. Je zde tedy patrná existující provázanost sociální práce a škol, která je prospěšná a vhodný by byl, dle mého názoru i další rozvoj takové spolupráce.¹²⁶ Technika „sněhové koule“ byla třetí aplikovanou variantou pro vytváření dostatečně velkého výzkumného vzorku. Počítáno bylo i s úskalím při oslovování sociálními pracovníky svých klientů, kteří by se jim mohli chtít ukázat v lepším světle. To mohlo negativně ovlivňovat validnost získaných výsledků.¹²⁷

Objektem výzkumu bylo 262 domácností. Ve zkoumaných rodinách žilo 221 dětí. Polovinu, konkrétně 52 %, představovaly děti věku 6-15 let a 31% předškoláci. Fáze *fragility* čítala 199 respondentů, fáze *závislosti* 56 respondentů, u nich byly hlavní součástí příjmů dávky a alimenty. Tyto domácnosti byly dále rozděleny, dle kategorií způsobu zvládnání života v chudobě nebo jejím ohrožení.¹²⁸ Problematika bydlení představovala významnou výzkumnou část. Vyplynulo, že 38 rodin žilo v zařízení sociálních služeb a deset rodin bydlelo díky neziskové organizaci. Relativní nejistota bydlení souvisela s uzavřenými typy smluv, tři čtvrtě rodin mělo smlouvu na dobu určitou, nejčastěji na dvanáct měsíců. Rodiny bydlící v bytech nájemních nebo v osobním/ družstevním vlastnictví a

¹²⁶ Kapitola 2.2. *Sociální vyloučení*. Pojednávána profese školního sociálního pracovníka, zákonem dosud neukotvená.

¹²⁷ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 59, 2014.

¹²⁸ 45 % respondentů tvořil soubor tzv. nezařazených. Subjektivní vnímání vlastní situace bylo zkoumáno v souborech všech.

nájemních bytech tvořily necelou čtvrtinu, jejich nájemní smlouvy byly sjednány na dobu neurčitou.

V této souvislosti za vhodné považují zmínit *Koncept sociálního bydlení ČR 2015-2025*, sestavený *Ministerstvem práce a sociálních věcí*. Pojmenoval cílové skupiny, pro které má sociální bydlení být určeno, přičemž se opíral o metodiku Evropské typologie bezdomovectví.¹²⁹ Týká se osob v nouzi, na základě třech specifikovaných prioritních skupin. První, pro získání formy dostupného bytu. Druhé, pro získání formy sociálního bytu a třetí pro získání krizového bydlení. Podmínkou pro získání takového sociálního bydlení je dále kritérium disponibilních příjmů nebo bytová nouze.¹³⁰

Oblast financí rodin ve fázi fragility a rodin ve fázi závislosti – srovnání

Fragilita – ohrožení	Závislost
Měsíční příjem více než 20 000 Kč	Měsíční příjem 5 001 – 8 000 Kč
Největší zdroj příjmu dávky (76 % odpovědí) a mzdy (67 % odpovědí)	Největší zdroj příjmu dávky (100 % odpovědí) a alimony (21,4 % odpovědí)
Příjmy na živobytí vystačí i nevystačí	Příjmy na živobytí nevystačí
75 % neuvádí nutnost něco zastavit/ prodat	61 % neuvádí nutnost něco zastavit/ prodat
81 % má půjčky	86 % má půjčky
Se splácením někdy problém je, někdy není	Se splácením je problém
Největší výdaj bydlení a jídlo	Největší výdaj bydlení a jídlo
Peníze chybí na domácnost/ bydlení a na dovolenou	Peníze chybí na domácnost/ bydlení a na děti

Zdroj: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 69., 2014.

¹²⁹ ETHOS

¹³⁰ MPSV, *Koncepce sociálního*, [online].

V obou srovnávaných skupinách bylo zastoupeno vyšší procento rodin zatíženými dluhy. Srovnáním rodin ve zkoumaných fázích sociální diskvalifikace, tedy *fragilitě* a *závislosti* vyplynulo, že ztráta již jedné z objektivních zkoumaných podmínek u domácností ohrožených chudobou/fragilních dostačuje k tomu, aby se jejich status změnil na *závislost/ chudobu*.¹³¹ Ohrožující je zejména ztráta sociálních dávek, bydlení nebo zaměstnání.

Disponibilní příjem zahrnuje příjmy nepracovní, pracovní po sociálních odvodech, penze, sociální příspěvky a dávky. Pro doplnění uvádím, že EU jeho prostřednictvím zjišťuje příjem na jednoho člena domácnosti. Disponibilní příjem je vydělen její *ekvivalizovanou* velikostí. Každému členu z domácnosti je přidělena různá váha. Například v roce 2014 byly výchozími hodnoty 1,0 na prvního dospělého, 0,5 na dalšího dospělého a na každé dítě do věku 13 let váha 0,3. Původní škála dle OECD brala v potaz nižší úspory, další dospělá osoba měla váhu 0,7 a děti 0,5 a používala se v 80. letech.¹³²

7.5.1 Reflexe domova pohledem sociální práce

Domov není jen střecha nad hlavou, ale místem kam se pravidelně vracíme. Je primární potřebou v lidském životě a také nedílnou součástí stability, která hraje roli ve vývoji dětí a je žádoucím životním ukotvením. Může být také neformálním zdrojem při řešení životních problémů, pokud nastanou. V tomto směru jsou pomocí například *domy na půl cesty*, které poskytují dlouhodobější ubytování dětem z dětských domovů nebo nefunkčních rodin až do 26 let a za příznivou cenu 3 tis. Kč. měsíčně.

¹³¹ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 71, 2014.

¹³² Mysíková, vesmír [on-line], *Klamná*, 2016. Uvádí, že EU stanovuje chudobu na základě hranice 60 % mediánu národního ekvivalizovaného disponibilního příjmu domácností. OECD – Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj. Srovnej: Kapitola 6.1.1 – reference 83, „váhy“ na členy domácností.

Tito mladí lidé tak mají možnost získat prospěšné životní dovednosti a rituály, které jim toto prostředí umožňuje, také díky vedení sociálních pracovníků. Ti těmto klientům pomáhají i s naleznutím nebo udržením pracovního místa, podmínkou nezbytnou pro dobrou kvalitu žití. Tu ovlivňuje i dobrý zdravotní stav, i v péči o něj jsou mladí lidé zde vedeni. Vstřícný nájem skýtá možnost ušetřit si na dobrý start v samostatném životě a tím i osvojování finanční gramotnosti, jako prevenci předcházení chudobě. Provoz těchto zařízení je dotován státem. Domov učí utvářet vztah k místu i lidem i interakce k okolí. Sociální politika tuto problematiku i do budoucna ošetřuje.¹³³ Také však větší počet startovacích bytů by byl vhodnou pomocí pro mladé, začínající rodiny.

V tomto výzkumu, zastupující rodin s nezletilými dětmi, nakonec právě bydlení a bezpečí v místě bydliště, jmenovali jako hodnoty stavěné na přední příčce, hned po dobrém zdraví.¹³⁴ Nástrojem k řešení a potírání chudoby může být intervenování sociální práce na úrovni jednotlivců, tedy na mikroúrovni, souběžně však také na makroúrovni v oblasti *systému sociálního bydlení*, také však efektivního a včasného řešení krizových životních situací.¹³⁵ Součinnost sociální práce a státu, i jeho podpory, je na tomto poli důležitá. Sami sociální pracovníci tuto problematiku úspěšně vyřešit nemohou. Podobné je to s cílem opětovného začleňování klientů do společnosti, neboť ke splnění této podmínky je zapotřebí možnost získat plnohodnotné uplatnění na pracovním trhu. Tyto možnosti není sociální práce sama schopna v dostatečné míře vytvářet. Mnohdy klienty proto doprovází, nežli si práci najdou sami.¹³⁶

Čl. 25, odst. 1 Všeobecné deklarace lidských práv stanoví právo na přiměřenou životní úroveň pro každého, a sice: „na takovou životní úroveň, která zajistí jeho zdraví a blaho

¹³³ Podkapitola 7.5: Pojednávání *Koncept sociálního bydlení 2015-2025*.

¹³⁴ Kpitola 6.1.7. Hodnotová orientace souboru „*nezařazených*“ rodin – tabulka.

¹³⁵ Srovnej: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 23, 2014.

¹³⁶ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 24, 2014.

i zdraví a blaho jeho rodiny, včetně potravy, ošacení, bydlení, lékařské péče a nezbytných sociálních služeb.“¹³⁷ Ústavní soud ČR tento dokument považuje za výchozí pro formulaci standardů lidských práv.¹³⁸

7.6 Výzkumný soubor *Nezařazených rodin*

Smyslem vytvoření výzkumného souboru „*nezařazených rodin*“ o 136 respondentech bylo, sledování aspektů zvládnání, odlišující se od již pojmenovaných způsobů, ale i těch, co se shodují a mohou být uznány jako klíčové.¹³⁹

Třetina matek této skupiny měla vzdělání základní, necelá desetina vysokoškolské, polovina střední školu. Muži měli vzdělání obdobné. Většina těchto rodin uvedla, konkrétně 76,2 %, že jejich příjmy tvoří převážně mzdy. Zkušenost s půjčkami, úvěry, dluhy, pokutami i penále mělo 81 %, tedy většina. Pro téměř třetinu z nich bylo splácení problémem. Stejný podíl přiznal zastavování nebo prodávání věcí pro možnost vyřešení své situace.

Přes polovina rodin byla bez jakýchkoli úspor.¹⁴⁰ V 60 % byly složeny z matky a otce nebo partnera. Domácnosti měly děti v počtu 1-3, přičemž vícedětné rodiny nesplňovaly teoretické předpoklady *ohrožení chudobou*. Asi ve čtvrtině rodin tohoto souboru žily děti v počtu tří.

Situace na trhu práce byla v těchto rodinách spíše nejistá a většina dotazovaných mužů i žen, mělo zkušenost s nezaměstnaností. Výzkumný tým zjistil, že příjmy z placené práce byly často nadhodnocovány, zřejmě pro uspokojení pocitu dotazovaných, že život mají ve svých rukách. Roli mohlo sehrát společenské

¹³⁷ Všeobecná deklarace lidských práv, Čl. 25 odst. 1, [online].

¹³⁸ Ústavní soud, sp. zn. Pl.ÚS 3/2000, [online], 2000

¹³⁹ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 24, 2014.

¹⁴⁰ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 82, 2014.

klima negativním vnímáním příjemců sociálních dávek, mezi které se proto nechtěla tato skupina řadit nebo přístup popírání závažnosti situace.¹⁴¹

Snaha práci aktivně hledat byla v tomto souboru pozorovatelná rovněž, i ochota k rekvalifikování, stěhování nebo dojíždění. Pokud toto řešení respondenti využívat nechtěli, uváděli příčinu zdravotní nebo rodinné důvody. Zaměstnaní dotazovaní pak měli spíše za to, že podmínky ve své práci ovlivňovat nemohou, ačkoli celkově svoji práci hodnotili neutrálně nebo kladně. Překážky v získání pracovního pak byly spatřovány ve vlastní nedostatečné kvalifikaci i diskriminaci nebo v nízkém počtu vhodných pracovních příležitostí.¹⁴² Z hlediska postojů vnímalo změnu jako potřebnou ve svém životě téměř 70 % dotazovaných, což se týkalo zejména bydlení, zaměstnání, a nakonec finanční rodinné situace.

Jako znepokojivé vnímám, že většina respondentů měla spíše pozitivní vztah k nelegálnímu trhu práce, nebo pro něj měla pochopení. Pouze pětina vyjádřila v tomto směru nesouhlas, z čehož odborníci usuzují, že tento způsob byl víceméně legitimizován pro řešení nepříznivé sociální situace těchto šetřených rodin.¹⁴³

Klastrovou/ shlukovou analýzou, bylo rozlišeno pět skupin se shodnými znaky z celkového počtu 136 „*nezařazených*“ domácností. Ty nebyly začleněny do předem definovaného způsobu zvládání a představovaly 52 % celkového výzkumného vzorku. Dle sociální diskvalifikace bylo v této skupině 111 rodin ohrožených chudobou a 22 domácností bylo možno označit za chudé. Definovány tak byly následující typologie „*nezařazených rodin*“ a sledovány byly shody v jejich zvládání chudoby se způsoby již popsány:

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² Gojová a kol., *O způsobech*, s. 83, 2014.

¹⁴³ Tamtéž.

Šetření souboru „nezařazených“	Rodiny ohrožené chudobou	Chudé rodiny	Podobnost s definovanými způsoby zvládání
Zadlužení vlastníci bydlení	48	2	Distinkce/ vyhýbání
Vděční klienti sociální práce nespokojení v oblasti bydlení	18	12	Adaptace/ pozitivní adaptace
Rodiny s nerealistickými představami o své situaci	27	4	Defenze/ únik z reality
Autonomní orientovaní na sociální kontakty se špatnou prací	15	2	Defenze/ pojďme s tím něco dělat
Nezaměstnaní s obavami o bydlení	3	2	Chudí: adaptace/ pasivní adaptace či defenze/ naprostá rezignace Ohrožení chudobou: adaptace s rysy instrumentalizace situace

Vypracováno ze zdroje: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 88., 2014.

Nejpočetnější skupina „zadlužených vlastníků bydlení“ nedůvěřovala sociálním pracovníkům a jejich chování hodnotila negativně. Zadlužené rodiny kvůli bydlení byly nejpočetnější skupinou mimo předem nadefinované způsoby zvládání. Samy se označovaly za chudé, kladně však hodnotili trh práce i možnost získání místa. Možnost využít sociální pomoc odmítali, proto jejich způsob zvládání výzkumníci spojovali s *distinkcí*, v tomto případě, *vyhýbáním se*. Ostatní zkoumané skupiny ze souboru „nezařazených“ měly vztah k sociální práci pozitivní, nebo neutrální.

V případě problémů tito respondenti spoléhali hlavně na neformální zdroje, tedy rodinu, známé nebo přátele. Čtvrtina uvedla, že spoléhá sama na sebe, přes 15 % označilo jako zdroj pomoci oficiální organizace. Více nežli třetina odsuzovala sociální nepokoje související s nepříznivou ekonomickou situací. Třetina pro ně pochopení měla, nicméně nesouhlasila s takovým projevem názoru. Trh práce jako vhodný nástroj k řešení chudoby označilo necelých 30 %. Politické změny

preferovalo 15,3 % a způsob řešení chudoby prostřednictvím motivování a kontroly smysluplnosti poskytované pomoci by vítalo 14 %.

7.6.1 Subjektivní hodnocení životní situace *Nezařazenými rodinami*

Souvislost s „dobrým životem“ a úspěšností dotazovaní spojovali zejména s rodinným zázemím, vlastními ambicemi, sociálními kontakty, společenským klimatem a genderovým aspektem. Připomíná se tím výzva směrem k sociální práci zajišťování rovnosti příležitostí, neboť různí lidé mají do života odlišnou možnost vykročení. „Koncept rovných příležitostí ukazuje, že bychom měli posuzovat především individuální vlastnosti a schopnosti člověka a nesoudit na základě očekávání, která máme k různým skupinám lidí.“¹⁴⁴

K rovnosti příležitostí žen a mužů mohou napomáhat například programy zaměřené pro ženy na mateřské dovolené, s předškolními dětmi nebo v důchodovém věku. Této oblasti se věnuje *Operační program Zaměstnanost*. Ošetřuje problematiku sociálního začleňování, rovných příležitostí mužů a žen, podporuje mezinárodní spolupráci a sociální inovace. Pomáhá zejména osobám různým způsobem znevýhodněným, pokrývá také adaptování zaměstnanců a zaměstnavatelů, boj s chudobou, sociální začleňování nebo například modernizaci veřejných služeb a veřejné správy.¹⁴⁵

V české legislativě jsou rovné příležitosti a princip nediskriminace ukotveny zákonem č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů, *Antidiskriminačním zákonem*. Ústavně – právní ochrana se v této oblasti také opírá o *Listinu základních práv a svobod* čl.3: „Základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo

¹⁴⁴ Regionální operační program, [on-line], 2014-2020.

¹⁴⁵ Operační program Zaměstnanost, [on-line], 2014-2020.

sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení.“¹⁴⁶ Více než polovina respondentů označila za důležité vzdělání rodiny, ze které člověk pochází. Usilovnou práci jako stěžejní pro spokojený život vnímalo 88,3 %. Obdobně si cenili ambicí, ctížádostivosti a dobrých sociálních kontaktů, tedy „znát ty správné lidi“¹⁴⁷. Významně byl vnímán společenský aktuální kontext. Z hlediska uznávaných hodnot vyplynul závěr, že „nezařazení“ oceňují kombinaci hodnot materiálních i nemateriálních, vztahujících se k uspokojování základních lidských potřeb.¹⁴⁸ Vlastnit osobní automobil nebo vést duchovně zaměřený život za nedůležité považovala polovina dotazovaných. Procentuální odpověď byla získána součtem počtu odpovědí považují za zásadní a spíše za zásadní.

Hodnotová orientace souboru „nezařazených“ rodin

Dobré zdraví	99,2 %
Spokojený rodinný život	97,7 %
Bezpečí v místě bydliště	96,3 %
Vlastní bydlení	94,8 %
Peníze	89,7 %
Práce podle představ	85,2 %
Přátelé a sociální vazby	83,8 %
Dobré vztahy se sousedy	73,0 %
Společenské uznání	71,0 %
Trávení volného času dle svých představ	63,9 %
Získávání informací o společnosti a světě	61,7 %
Práce pro druhé, společnost a přírodu	55,9 %
Tvůrčí činnost duševní i manuální	53,3 %

Zdroj: Gojová a kol., *O způsobech*, s. 85., 2014

¹⁴⁶ Ústavní zákon č.2 1993 Sb., ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb., [on-line].

¹⁴⁷ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 84, 2014.

¹⁴⁸ Kapitola 3.3. *Kazuistika*. Pojednávána Maslowova hierarchie lidských potřeb.

7.7 Závěry výzkumu Gojové a kol.

U souboru „nezařazených“ rodin byla zjištěna nedostatečná ochrana trhem práce před jejich chudobou. Pouze necelá čtvrtina mužů a žen neměla práci, celkově však vyplynulo, že dotazovaní s financemi vycházeli obtížně. Zásadním tématem se ukázalo bydlení. Část rodin s ním byla nespokojena, nebo se obávala, že ho ztratí. Větší polovina se z tohoto důvodu zadlužila a výzkumníci vyhodnotili, že tím v těchto rodinách vznikla půda pro finanční potíže v budoucnu. Významnou charakteristikou v tomto souboru byla snaha oddalování řešení problémů a z 61 % i jejich popírání, což svědčilo o shodě se způsoby „vyhýbání“ a „úniku z reality“.

Konstatován byl v této souvislosti i nevyužitý potenciál sociální práce. Část rodin využívala pomoc zejména v oblasti dávek, případně pobytových služeb, nejspíše z důvodu péče o seniory. Kvůli prevenci se na sociální pracovníky neobraceli. Všeobecně k sociální práci přistupovala část ze souboru „nezařazených“ negativně a část neutrálně až pozitivně. V případě problémů raději vyhledali pomoc mezi blízkými, přáteli nebo známými. Jako rizikové vnější faktory jmenovaly tyto rodiny obavy ze snižování dávek a zvyšování cen. Mapovat způsoby vyrovnávání se s chudobou nebo jejím ohrožením pro efektivnější utváření účinných nástrojů sociální práce patřilo k cílům tohoto projektu. Odborníci uzavírají, že dílčí závěry přispěly k jeho dosažení.¹⁴⁹ Podnětem k tomuto šetření byla i kritika sociální práce některými odborníky.¹⁵⁰

7.8 Reflexe výzkumů Rabušice a Gojové

¹⁴⁹ Gojová a kol., *O způsobech*, s. 91, 2014.

¹⁵⁰ Kapitola 3.2. *Měření chudoby v ČR jako podnět pro sociální práci*.

Postupem času vyvstala potřeba reagovat na novou sociální realitu, která s sebou přinesla nová úskalí.

Studii Rabušice a Mareše podporovalo MPSV České republiky. Objektem šetření byl širší okruh respondentů, a sice rodiny s dětmi, jednotlivci, bezdětné dvojice, osamocení senioři i jejich páry a samoživitelé s nezletilými dětmi. Cílem výzkumu pojatého pohledem sociologů bylo ucelení různých typů měření chudoby a srovnání míry subjektivní chudoby ČR s cizinou, konkrétně Švédskem a Austrálií, tedy zeměmi s odlišnými sociálními politikami. Rabušice a Mareš jako rizikovou skupinu v ČR vyhodnotili osamoceně žijící seniory a uvedli, že pod subjektivní hranicí příjmů se v té době nacházeli domácnosti rodičů se dvěma a třemi dětmi a samoživitelů se dvěma dětmi. Shoda ve výsledcích při konkrétním postupu a možnost porovnání výzkumnými týmy je vodítkem a vhodnou orientací pro vhodný postup k hlubšímu rozkrývání konkrétní problematiky. Autoři v roce 1996 dospěli k vyššímu počtu subjektivně chudých osob v naší zemi, konkrétně o 17 %, v porovnání s prací Večerníka z roku 1995 a upozornili na potřebu podrobnějšího strukturování domácností pro dosažení validních výsledků.

Takový přístup je ve výzkumu Gojové zřejmý a její tým tímto způsobem dospěl mimo jiné k závěru, že k přechodu od fragility k chudobě postačuje pouze jedna ztráta z objektivně stanovených zkoumaných podmínek. Vyplynulo tak, že hranice mezi fragilitou a chudobou je velice tenká. Projekt zaměřený na rodiny s nezletilými dětmi v souladu s cíli národního programu se zabýval možnostmi zefektivnění pomoci ze strany sociální práce rodinám nejen chudým, ale také chudobou ohroženým a prokázal naléhavou potřebu změn v oblasti bydlení. Poukázáno bylo na fakt, že bez součinnosti státu, jeho cílené sociální politiky, sociální práce stěží dosáhne nového a potřebného rozměru. Také, že potřeby chudých a chudobou ohrožených rodin sama pokrýt nemůže. Šetření domácností jako výzkumného objektu pomohlo také rozkrýt, že ohrožení chudobou zvyšuje

rovněž přetržená pracovní kariéra nebo nedostatečné zajišťování pracovním trhem. Výzkumný tým Gojové vyhodnotil matky samoživitelky a rodiny s nezletilými dětmi jako významnou skupinu ohroženou chudobou. V tomto bodě se tak shoduje se závěry Mareše a Rabušice, přestože jejich a její výzkumné cíle byly odlišné. Oba týmy se při šetřeních opírali o zákonem stanovené životní minimum, jako preskriptivní míru a pracovali s ní jako s indikátorem hranice chudoby.

8 Hranice chudoby v ČR pohledem Mysíkové

Subjektivní chudoba se do popředí zájmu sociologů dostala již v devadesátých letech, posléze byla zohledňována i v souvislosti s metodologií sociální práce, jak vyplývá z výzkumu Gojové a zkoumána byla a je nadále. Aktuální hranice příjmové chudoby byla v roce 2019 stanovena na částku 12 818 Kč měsíčně, tedy na příjem 153 811 Kč na rok a zjištěno bylo, že příjmová chudoba se týká asi 1 milionu obyvatel ČR, s tím, že neočekávaný výdaj v hodnotě 11 200 Kč by k dispozici neměla téměř jedna čtvrtina Čechů¹⁵¹.

Evropské soubory EU-SILC poskytuje Eurostat. ČSÚ pak disponuje národními datovými soubory, které podrobněji pojímají *příjmové proměnné*.¹⁵² V souvislosti s měřením chudoby Mysíková objasňuje, že právě tento ukazatel znamená základní zdroj pro šetření životních podmínek domácností, s tím, že jeho vyhodnocování přináší různá úskalí. Souvisí například s měřením ročních příjmů vzhledem k různým charakteristikám práce. S těmito obtížemi se potýká i EU-SILC, je však „*nejdůležitějším zdrojem statistik příjmových nerovností, chudoby a blahobytu v Evropě*.“¹⁵³

Odborný článek Mysíkové, *Klamná hranice chudoby v Česku* z roku 2016 rovněž poukázal na fakt, že indikátor rizika ohrožení příjmovou chudobou nepostačuje k posouzení životní situace osob v ČR, přestože z něj byl u nás odvozen výsledek 9,7 % obyvatel takto ohrožených a v Evropě nás v roce 2014 umístil na přední příčku životní úrovně^{154 (155)}. Tehdy odborníci neměli možnost zkoumat tři v tomto směru nosné oblasti pro získání co nejpřesnějšího obrazu zkoumaného předmětu, a sice příjmy, majetek a výdaje. Tyto údaje k dispozici

¹⁵¹ Kašparová, *V Česku*, 2020.

¹⁵² Mysíková, *EU-SILC a jeho metodologická* in *Data*, s. 162, 2011.

¹⁵³ Mysíková, *EU-SILC a jeho metodologická* in *Data*, s. 157, 2011.

¹⁵⁴ Mysíková, *vesmír* [on-line], *Klamná*, 2016.

¹⁵⁵ Šeliga, *Echo24.cz* [on-line], *Příjmová*, 2019.

statistickému úřadu nebyly. Poukazováno, proto bylo, na obtížnost zodpovězení otázky, zda je chudší osoba s vlastním bydlením a příjmy na hranici životního minima, nebo člověk s velmi dobrou mzdou, splácející vysokou hypotéku.

Mysíková tehdy uvedla, že Praha společně s krajem Středočeským dosahovala nejnižší příjmové chudoby, a to v 5 %. Vzhledem k vysokým nákladům na žití, byla však desátá ze čtrnácti krajů České republiky. Pro zpřesnění měření objektivních faktorů byla proto vyhodnocována i *nízká pracovní intenzita* a *vážná materiální deprivace*. Společně s ohrožením příjmovou chudobou, jejíž hranici ČSÚ v roce 2014 stanovil na 118 817 Kč¹⁵⁶, znamenaly souhrnný ukazatel rizika chudoby nebo sociálního vyloučení.

*„Sociální vyloučení čili exkluzi, můžeme chápat jako proces nebo stav ekonomického, sociálního a kulturního vyloučení, myšleno v rovině vztahů, institucí, struktur a symbolů, či vytlačení osob nebo sociálních skupin z majoritní společnosti.“*¹⁵⁷

8.1 Míra materiální deprivace

Při posuzování materiální deprivace na základě devíti položek se také zjišťuje možnost zvládnutí neočekávaného výdaje. Ten byl v roce 2014 stanoven na částku 9 600 Kč.¹⁵⁸

Šetřením životních podmínek v ČR ve výše uvedeném roce vyplynulo, že všechny tři aspekty, tedy *nízká pracovní intenzita*, *vážná materiální deprivace* a *ohrožení příjmovou chudobou* ohrožovaly 2% obyvatel, kteří tak aspirovali pro řešení cílenou sociální politikou. Zohledňováním i jiných fenoménů nežli chudoby příjmové, bylo rozkrýváno více jejích rovin, jako sociálních jevů.

¹⁵⁶ ČSÚ, *Porovnání* [on-line], 2013, 2014.

¹⁵⁷ Srovnej: Matoušek a kol., *Encyklopedie*, s. 232, 2013.

¹⁵⁸ ČSÚ, *Životní podmínky*, 2014.

Míra *materiální deprivace*, tedy nedostatek materiálních statků, byla posuzována nemožností uspokojit méně nežli tři z devíti vyhodnocovaných položek, zahrnujících dostatečně vytápěné obydlí, možnost uhradit celé rodině týdenní dovolenou alespoň jednou ročně, vlastnit pračku a barevnou televizi, hradit hypotéky, náklady na bydlení i půjčky jiné, používat osobní automobil, konzumovat maso nebo vegetariánské náhražky, každý druhý den. *Vážná materiální deprivace* se vyznačuje nemožností uspokojit čtyři z těchto položek a ČR se zde umísťuje na dvanáctém místě, přičemž v roce 2014 si nejlépe umístilo Švédsko a nejnižší Rumunsko.¹⁵⁹

K získání reálnějšího obrazu chudoby v naší zemi byla v potaz vzata chudoba vnímaná kontrastující s objektivními expertními závěry a za její kritérium byly zvoleny „*velké obtíže vyjít s příjmem*“, k jehož zjišťování směřovaly odpovědi cílených výzkumných otázek, jako například: „*Jak vychází vaše domácnost s celkovým měsíčním příjmem?*“, pokládané rovněž v šetření EU-SILC.¹⁶⁰

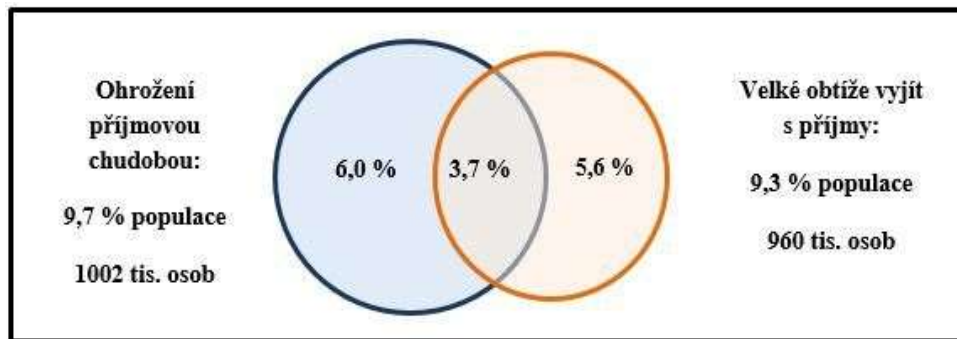
Domácnosti volily odpověď z šestibodové škály:

- ✓ *s velkými obtížemi,*
- ✓ *s obtížemi,*
- ✓ *s menšími obtížemi,*
- ✓ *docela snadno,*
- ✓ *snadno,*
- ✓ *velmi snadno*

Respondenti tak zvažovali příjmy i výdaje, životní náklady a finanční břemena, jež objektivními ukazateli zachyceny nejsou. Tato metoda šetření ČR překvapivě posunula v evropské příčce z předního místa na střed.

¹⁵⁹ Mysíková, vesmír [on-line], *Klamná*, 2016.

¹⁶⁰ Kapitola 3.1. *Metodika European Union – Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)*.



Zdroj: <https://vesmir.cz/cz/on-line-clanky/2016/11/klamna-hranice-chudoby-cesku.html> [on-line] cit. [20.04.2020]. Výzkum 2016.

8.2 Závěry z šetření Mysíkové

Z pojednání autorky z roku 2014 vyplynulo, že u subjektivní a příjmové chudoby v naší populaci jsou výsledky podobné. Týkají se jejich necelých 10 % pro obě tato kritéria, přičemž stejné osoby postihují jen z jedné třetiny. 6 % skupina obyvatel je zastoupena osobami samostatně výdělečně činnými, nezaměstnanými, osobami žijícími samostatně, dětmi a osobami z domácností jednoho rodiče byla objektivně ohrožena příjmovou chudobou, se svým příjmem však vycházela bez větších potíží.

Vzhledem k tomu, že přibližně stejně početný soubor, zahrnující zaměstnance, bezdětné páry a starší osoby vyjádřil velké potíže s příjmem vyjít a zároveň kritéria pro příjmovou chudobu nesplňoval, vznáší autorka prostor k zamyšlení o objektivnosti indikátoru *příjmové chudoby*.¹⁶¹

¹⁶¹ Úvod. Pojednáváno o zákonném stanovení životního minima.

Závěr

Přiblížila jsem tři výzkumy, měřící subjektivní chudobu v časovém období 1996–2016. Zvoleným rozpětím jsem chtěla prezentovat konstantní význam měření tohoto sociálního aspektu. Dospěla jsem k závěru, že jeho zjišťování je stále významné i aktuální pro utváření programů sociální politiky i rozvíjení metodologie sociální práce. Příloha proto obsahuje i tabulku měření se subjektivními názory domácností z roku 2019.

Mysíková objasňuje, že výzkumná metodologie pro chudobu je rozvíjena v součinnosti odborníků působících v EU-SILC, Eurostatu, ale i ČSÚ. Odborníci, jejichž práce pojednávám poukazují na vhodnost zpřesňování indikátorů chudoby jako životní minimum, nebo riziko ohrožením příjmovou chudobou, prostřednictvím přímého šetření respondentů, zpravidla realizovaného dotazováním.

Gojová svým výzkumem rozkrývala hodnoty a postoje respondentů, což dalo možnost lépe určit jejich subjektivní potřeby, jejichž vyřešení by znamenalo zlepšení kvality života domácností s nezletilými dětmi. Takovým šetřením a jeho podrobnějším rozpracováváním byl získán přesnější obraz o sociálním prožívání, jaké subjektivní chudoba představuje. Opora tvrdých dat je nosná, a především potřebná k určování životního minima. Mapuje však jen některé oblasti problematiky chudoby.

Rabušic a Mareš výsledky svého šetření porovnávali s obdobnými zahraničími výzkumy s poukázáním na různé strategie sociálních politik dvou typů sociálních států, sociálně-demokratického a liberálního. Připomněli důležitost role sociální politiky pro oblast životní úrovně obyvatel i fakt, že vnímavost k vlastní chudobě mírnit může tzv. postoj dobrovolné skromnosti. Poukázali na důležitost otázky možnosti dobrého žití.

„*Well-being*“, životní pohodou, se v rámci výzkumu zabývala i Gojová. Stejně tak vhodností cílení sociální politiky ke zmírňování ohrožení chudobou a souvislostem s možnostmi bydlení. Autorka zdůraznila nezbytnou součinnost státu v této problematice. Pojmenovala problematiku zadlužení. Chápat ji lze jako nové a vyvíjející se riziko. Vyplývá tak prospěšnost zajišťování finanční gramotnosti, která mezioborově probíhá a jak zkušenosti ukazují, potřebná je stále. Postoj dobrovolné skromnosti je protipólem zvolení strategie potřeby bez aktivního přispívání k vlastní soběstačnosti. I zde můžeme spatřovat výzvu pro sociální práci v hledání efektivních řešení, zamezujících rezignaci klienta nebo jeho osvojení si strategie *záměrné exkluze*. Gojová ji výzkumem pojednala, společně s dalšími způsoby zvládání chudoby.

Tyto vyzorované strategie jsou návodné pro pomáhání sociálních pracovníků klientům v obtížném životním období. Do jejich života mohou vnést vědomí kontroly nad svojí situací, pokud je to možné a pomoci předejít rozvoji frustrace v důsledku dlouhodobé materiální nebo sociální deprivace, například po přerušení kariéry, nebo absencí pracovní kvalifikace. Gojová rovněž poukázala na možnost i vhodnost cvičení dovedností potřebných ke zvládání nepříznivé sociální situace. Příkladem je přerámování nebo směřování k aktivnímu zvládání. Zkoumání chudoby dále rozkrývá, že déle trvající sociální nebo materiální deprivace může vést kromě frustrace, také k nedobrému zdraví. Pozornost zasluhuje fakt, že hranice mezi chudobou a jejím „pouhým“ ohrožením je velice křehká. Zde spatřuji rovněž podnět pro sociální pracovníky.

Domnívám se, že propracovanější síťování obyvatel ohrožených chudobou by umožňovalo prostor pro lepší utváření preventivní sociální pomoci. Na základě výzkumu Gojové také vyhodnocuji, že i rozkrývání pohnutek, jež klienty v tíživé sociální situaci provázejí, umožňuje poskytovat praktickou pomoc ze strany sociálních pracovníků. Za záměrem matky zůstat mimo pracovní trh, mohou být obavy ze zvládání zaměstnání a péče o dítě. V rámci sociální práce mohou

pomoc poskytnout školení asistenti, a to i pro dítě zdravotně znevýhodněné. Subjektivní chudoba je sociální aspekt skrytý, avšak se stejnou závažností jako chudoba objektivní. Stále znamená výzvu pro rozvíjení metodologie v oblasti preventivního působení sociální práce.

Pakliže byla výzkumníky v rámci sociálních diskvalifikací zjištěna například shovívavost k nelegálnímu pracovnímu trhu, poukazuje to na možné ohrožení společenské rovnováhy v demokratické společnosti i potřebu nalézání efektivních opatření. Jak vyplynulo, vhodné je vytvářet rovnost v příležitostech pro každého, jako prevenci sociálního vyloučení i společenského napětí v důsledku dlouhodobé frustrace. Ta se může rozvinout například důsledkem přetržení pracovní kariéry z důvodu dlouhodobé nemoci, týká se však širšího okruhu osob, které by sociální pomoc mohla včas zachytit.

Kazuistikou jsem chtěla zdůraznit vhodnost respektu k individuálnímu vnímání tíživé sociální situace i chudoby klientem. Díky ohledu na jeho aktuální psychické možnosti, potřeby a hodnoty, bylo možné poskytnout efektivní pomoc, v konkrétním čase, avšak i díky účinné mezioborové spolupráci. Školní praxí i vyjádřeními odborníků dokládám, že prožívání chudoby dětmi ovlivňuje jejich sociální interakce s vrstevníky, sebedůvěru i školní prospěch. Subjektivní chudobu lze považovat za nenaplněnou potřebu, posuzovanou měrou cítění, ale i za aspekt se kterým lze v rámci sociální práce pracovat i se zamýšlet nad jeho důsledky.

Seznam literatury

- ADLER, Alfred. *Smysl života*. Přeložil Zbyněk VYBÍRAL. Praha: Portál, 2020. ISBN 978-80-262-1590-5.
- CORETH, Emerich. *Co je člověk?* [2. vyd.]. Praha: Zvon, 1996. Studium (Zvon). ISBN 80-7113-170-9.
- Data a výzkum: SDA Info*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Ročník 5 (2011), číslo 2. ISSN 1802-8152.
- FRANKL, Viktor Emil a Elisabeth S. LUKAS. *Vůle ke smyslu: vybrané přednášky o logoterapii*. [3. vyd.]. Brno: Cesta, 2006. 214 s. ISBN 80-7295-084-3.
- GOJOVÁ, Alice, Vendula GOJOVÁ a Marie ŠPILÁČKOVÁ, ed. *O způsobech zvládnutí chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014. ISBN 978-80-7464-492-4.
- HOLPUCH, Petr, 2011. *Bezdomovectví jako přístup k životu*. [on-line] cit. [07.05.2020]. *Biograf* (54): 112 odst. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?id=796>
- KAŠPAROVÁ, Lenka, 2020. V Česku roste počet lidí ohrožených příjmovou chudobou. *měsec.cz*. [on-line]. [on-line] cit. [20.04.2020]. ISSN 1213-4414. Dostupné z: <https://www.mesec.cz/clanky/v-cesku-roste-pocet-lidi-ohrozenych-prijmovou-chudobou/>
- Koncepce sociálního bydlení České republiky 2020–2025 [online]. MPSV [cit. 27. 8. 2020]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/koncepce-socialniho-bydleni-cr-2015-2025>
- KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Mít pro co žít*. Brno: Návrat domů, 1994. ISBN 80-85495-33-3.
- Listina základních práv a svobod. *Oddíl 1. Čl. 10*. [on-line]. 1992. [on-line] cit. [20.04.2020]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>

- Listina základních práv a svobod. *Obecná ustanovení. Čl. 3.* [on-line]. 1992. [on-line] cit. [20.04.2020]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>
- MAREŠ, Petr. *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno, 2006. ISBN 80-87007-15-8.
- MPSV. Evropský sociální fond. *OPZ* [on-line]. 2014-2020. [on-line] cit. [20.08.2020]. Dostupné z: <https://www.esfcr.cz/zadatele-rovne-prilezitosti>
- MAREŠ, Petr, RABUŠIC, Ladislav, 1996. *K měření subjektivní chudoby v české společnosti*. Sociologický časopis [on-line]. 297-315 [on-line] cit. [20.06.2020]. DOI: 10.13060/00380288.1996.32.3.05. Dostupné z: <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/1996/03/05.pdf>
- MATOUŠEK, Oldřich, KŘIŠŤAN, Alois, ed. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0366-7.
- MYSÍKOVÁ, Martina, 2016. Klamná hranice chudoby. *Vesmír* [on-line]. [on-line] cit. [20.04.2020]. ISSN 1214-4029. Dostupné z: <https://vesmir.cz/cz/on-line-clanky/2016/11/klamna-hranice-chudoby-cesku.html>
- MYSÍKOVÁ, Martina. EU-SILC a jeho metodologická úskalí: mezinárodní srovnatelnost a příjmové proměnné in *Data a výzkum: SDA Info*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. s. 147-170. Ročník 5 (2011), číslo 2. ISSN 1802-8152.
- Nález Ústavního soudu sp. zn. Pl.ÚS 3/2000 ze dne 21. června 2000, publikovaný pod číslem 231/2000 Sb. Dostupné z: <http://nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=Pl-3-2000>
- Nářízení vlády, kterým se zvyšují částky životního minima. *Nářízení vlády č. 281/1995 Sb.* [on-line]. 2006. [on-line] cit. [27.07.2020]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1995-281/zneni-19960101>
- Odbor statistiky trhu práce a rovných příležitostí. 3. Porovnání první a druhé hranice chudoby v roce 2014 v České republice (60 % a 70 % mediánového ekvivalizovaného disponibilního příjmu). ČSÚ. *Lidé a společnost* [on-line]. 15-19 [on-line] cit. [01.05.2020]. Kód 310034-15. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551729/310034153.pdf/1e594a3a-ef04-4ede-a4e9-47ef4bdc2e74?version=1.0>

- PETRÁŠOVÁ, Lenka. *Překvapivá čísla: Přes sto tisíc dětí v Česku žije v chudobě*. INFO.CZ. [online]. 2019. [on-line] cit. [07.05.2020]. ISSN 1213-0702. Dostupné z: <https://www.info.cz/zpravodajstvi/cesko/prekvapiva-cisla-pres-sto-tisic-deti-v-cesku-zije-v-chudobe>
- Průměrné mzdy – 2. čtvrtletí 2020. ČSÚ [on-line]. 2020. [on-line] cit. [04.09.2020]. Dostupné z <https://www.czso.cz/csu/czso/cr/prumerne-mzdy-2-ctvrtleti-2020>
- Rada pro výzkum vývoj a inovace. *Národní politika výzkumu, vývoje a inovací ČR na léta 2009–2015*. [on-line]. 2015. [on-line] cit. [09.06.2020]. Dostupné z: <https://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=532844>
- Regionální operační program regionu soudržnosti Severozápad. *Rovné příležitosti* [on-line]. 2007-2013. [on-line] cit. [25.08.2020]. Dostupné z: http://www.bozidar.cz/images/clanky/aktivity_letni/Co_to_jsou_rovne_priležitostosti.pdf
- Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2018. *Sociologická encyklopedie*. [on-line] cit. [07.05.2020]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Sociologismus>
- ŠELIGA, Vojtěch. *Příjmová chudoba ohrožuje desetinu obyvatel ČR. Živoří ale výrazně více lidí*. Echo24.cz. [online]. 2014. [on-line] cit. [22.04.2020]. ISSN 2336-4971. Dostupné z: <https://echo24.cz/a/SZfy8/prijmova-chudoba-ohrozuje-desetinu-obyvatel-cr-zivori-ale-vyrazne-vice-lidi>
- Šetření Životní podmínky 2020. Domácnosti podle postavení osoby v čele. Subjektivní názory v %. ČSÚ [on-line]. 2019. [on-line] cit. [20.05.2020]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/125571069/160021201e.pdf/04cff1ed-5e61-4a41-bc91-b72810b233d3?version=1.0>
- TOWNSEND, Peter, 1979. *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*, Harmondsworth: Penguin Books, *1 Introduction: Concepts of Poverty and Deprivation* [on-line]. [on-line] cit. [02.05.2020]. 1216 s. Dostupné z: <https://www.poverty.ac.uk/system/files/townsend-book-pdfs/PIUK/piuk-whole.pdf>

TOMEŠ, Igor. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. [1. vyd.]. Praha: Sociopress, 1996. 213 s. ISBN 80-902260-0-0.

TOMEŠ, Igor. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. [1. vyd.]. Praha: Portál. 2010. 440 s. ISBN 978-80-7367-680-3.

Všeobecná deklarace lidských práv. *Článek 25. Odst. 1*. [on-line]. 1948. [on-line] cit. [01.09.2020]. Dostupné z: http://www.lidskaprava.cz/uploads/03_dokumenty/04_uvod/00_VDLP_UDHR-.pdf

Wikipedie. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%AD_strana¹⁶²

Zákon o životním a existenčním minimu. *Zákon č. 110/2006 Sb. Odst. 1-3* [on-line]. 2019. [on-line] cit. [20.04.2020]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-110?text=Z%C3%A1kon+o+%C5%BEivotn%C3%ADm+a+existen%C4%8Dn%C3%ADm+minimu>

Životní podmínky (EU-SILC) - Metodika. ČSÚ [on-line]. 2019. [on-line] cit. [09.06.2020]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/zivotni-podminky-eu-silc-metodika>

¹⁶² Se stránkami wikipedie jsem pracovala při dohledávání dat narození a úmrtí některých autorů, ke kterým v práci odkazuji.

Rejstřík

B

blahobyt

- subjektivní ukazatel blahobytu 14

D

deprivace 16, 27, 33, 39

- materiální 20, 26, 64, 65, 68
- multidimenzionální 11
- sociální 10, 24, 68

diskvalifikace

- sociální 42, 44, 45, 49, 52, 56

E

exkluze

- sociální 10, 21, 22, 64
- záměrná 48, 68

F

fragilita 42, 45, 46, 49-52, 61

H

hodnoty 14, 21, 29, 30, 50, 53, 54, 67, 69, 83

hranice

- subjektivní chudoby 11, 34, 35, 37-41, 80
- příjmová 9, 16, 33, 34, 40, 61
- chudoby 9, 18, 19, 22, 32, 42, 49, 62

CH

chudoba 9, 11, 12, 17-19, 27, 33, 39

- absolutní 16, 32
- objektivní 11, 16-19, 34, 69
- pracující 11, 18
- příjmová 9, 27, 32, 63, 64, 66, 67
- subjektivní 10, 11, 13, 14, 16, 18, 32, 34, 36, 63, 67, 69
- vnímaná 65

K

koncept 10, 11, 34, 42

- chudoby 10, 16, 18, 21, 22
- nepřímý (objektivní) 9, 16, 17, 32
- přímý (subjektivní) 10, 16, 32
- nových sociálních rizik 17
- rovných příležitostí 58
- sociální exkluze 10, 21, 22
- sociálního bydlení 52
- výzkumu 42

M

medián 49

- příjmu 32, 49, 53

V

vyloučení

- sociální 11, 19-21, 24, 27, 29, 33, 64, 69
- společenské 19

Z

závislost 42, 43, 45, 51, 52, 53

- drogová 48

Ž

životní minimum 9, 17, 27, 32, 34, 42, 47, 49, 50, 62, 64, 67, 80

Přílohy

Příloha 1: Potřebná data se získávají dotazováním na tři stálé oblasti

Tři stálé oblasti dotazování		
Za byt	Za hospodařící domácnost	Za osobu starší 16 let
<p><i>Seznam osob:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ bydlících obvykle v bytě 	<p><i>Bydlení:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ jeho úroveň, náklady 	<p><i>Zachycuje se:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ pracovní aktivita ✓ příjmy z pracovní činnosti
<p><i>Demografické charakteristiky osob obvykle bydlících v bytě:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ věk ✓ rodinný stav ✓ vzdělání ✓ rodinné vazby ✓ pohlaví ✓ rodinný stav ✓ rok sňatku 	<p><i>Vybavenost domácnosti:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ vybranými předměty dlouhodobého užívání 	<p><i>Hodnotí se:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ zdravotní stav
	<p><i>Finanční situace:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ splátky ✓ spotřebitelské úvěry ✓ subjektivní hodnocení jejich dopadu na finanční situaci domácnosti ✓ finanční dostupnost určitých výrobků a služeb ✓ problémy s úhradou některých plateb ✓ dávky státní sociální podpory a sociální péče ✓ příjmy z pronájmu ✓ zajištění péče o děti do 12 let 	

Vypracováno ze zdroje: <https://www.czso.cz/csu/czso/zivotni-podminky-eu-sile-metodika> [on-line] cit. [09.06.2020].

Příloha 2: Subjektivní názory domácností – Životní šetření 2019 (78-79)

Tab. 1 Domácnosti podle postavení osoby v čele

e/ Subjektivní názory (%)

Households by activity status of head of household

e/ Opinions (%)

	Domácnosti celkem Households, total	Zaměstnanci celkem Employees, total	z toho / incl.		Samostatně činní Self-employed
			zaměstnanci s nižším vzděláním employees, lower education	zaměstnanci s vyšším vzděláním employees, higher education	
Počet domácností <i>absol.</i>	4 452 970	2 206 339	889 081	1 317 258	577 338
Problémy s bydlením:					
víklost v bytě	7,0	6,8	7,7	6,3	5,7
tmavý byt	2,8	3,1	3,5	2,9	1,7
malý byt	6,0	8,1	9,2	7,4	4,3
hluk z domu, resp. ulice	14,4	15,0	14,9	15,0	13,2
znečištěné okolní prostředí	11,1	10,6	10,7	10,6	11,3
vandalství, kriminalita v okolí	7,8	8,0	8,1	7,9	6,5
Náklady na bydlení jsou:					
velkou zátěží	16,6	14,4	18,5	11,6	11,5
určitou zátěží	70,5	72,6	72,0	73,1	73,1
vůbec nejsou zátěží	12,9	13,0	9,5	15,3	15,4
Společení půjček (kromě bytových) je:					
velkou zátěží	2,8	3,3	6,1	2,1	3,1
určitou zátěží	7,9	11,6	12,4	11,1	9,2
vůbec není zátěží	1,3	2,1	1,9	2,2	1,3
netýká se (domácnost půjčky nemá)	88,0	83,0	80,6	84,6	86,4
Domácnost vycházela s příjmem:					
s velkými obtížemi	3,5	2,5	3,7	1,7	1,1
s obtížemi	10,8	8,8	13,5	5,6	7,4
s menšími obtížemi	28,8	28,2	32,9	25,1	24,0
docela snadno	38,5	40,6	36,7	43,2	45,5
snadno	15,3	16,5	11,7	19,7	17,1
velmi snadno	3,1	3,4	1,5	4,7	5,0
Domácnost si nemohla dovolit:					
ročně týdenní dovolenou mimo domov	22,1	15,9	26,4	8,9	9,6
jíst obden maso	5,9	3,8	6,0	2,3	2,0
dostatečně vytápět byt	3,2	2,2	2,8	1,8	1,5
zaplatit neočekávaný výdaj 11200 Kč	23,9	21,2	33,2	13,0	12,5
Posledních 12 měs. problémy s úhradou:					
nájemného, úhrady za užívání bytu					
ano	1,6	1,6	2,2	1,2	1,5
ne	57,8	61,2	57,9	63,4	44,4
netýká se	40,6	37,2	39,9	35,4	54,1
plateb za teplo, elektřinu, plyn, vodu					
ano	1,7	1,4	1,7	1,2	2,1
ne	98,1	98,4	98,2	98,5	97,9
netýká se	0,2	0,2	0,1	0,3	-
splátek hypotéky a jiných půjček na byt					
ano	0,3	0,3	0,2	0,4	0,4
ne	20,2	28,8	24,3	31,8	28,2
netýká se	79,5	70,9	75,5	67,8	71,3
splátek ostatních půjček a úvěrů					
ano	0,6	0,4	0,7	0,3	0,9
ne	11,5	16,6	18,8	15,2	12,7
netýká se	88,0	82,9	80,5	84,5	86,4

Životní podmínky
Statistics on Income and Living Conditions

Rok 2019
Year 2019

Důchodci celkem Pensioners, total	z toho / incl.		Nezaměstnaní Unemployed	Ostatní domácnosti Other households		
	s pracujícími členy with working persons	bez pracujících členů without working persons				
1 526 003	174 151	1 351 852	102 932	40 358	Number of households	abs.
6,8	7,4	6,7	21,1	7,4	Problems with dwelling:	
2,5	2,1	2,6	7,3	4,6	dampness	
2,5	3,5	2,3	19,8	11,3	too dark, not enough light	
13,8	17,5	13,3	14,7	26,1	too small	
11,0	14,6	10,6	20,3	13,0	noise from neighbours, from the street	
7,7	8,3	7,6	13,5	12,6	pollution, grime	
					vandalism, criminality in the area	
					Housing costs:	
19,1	12,8	20,0	44,1	42,3	a heavy burden	
68,9	75,3	68,1	45,1	41,6	somewhat a burden	
12,0	11,9	12,0	10,7	16,0	not burden at all	
					Repayment of loans, hire purchases:	
1,5	2,3	1,4	7,1	4,6	a heavy burden	
2,2	5,9	1,7	7,0	0,7	somewhat a burden	
0,4	1,5	0,3	-	0,8	not burden at all	
95,9	90,2	96,6	85,9	93,9	not applicable	
					Household ability to make ends meet:	
4,1	2,4	4,3	23,7	15,8	with great difficulty	
13,6	8,9	14,2	25,8	23,4	with difficulty	
32,1	28,1	32,6	22,0	23,3	with some difficulty	
34,8	37,6	34,5	15,2	24,8	fairly easily	
13,2	19,8	12,4	10,6	12,2	easily	
2,1	3,2	2,0	2,7	0,5	very easily	
					Household could not afford:	
32,5	19,0	34,3	60,5	40,3	annual one-week holiday	
9,1	6,5	9,4	22,0	14,8	away from home	
4,6	3,0	4,8	13,4	5,7	a meal with meat every second day	
28,7	16,9	30,2	62,8	55,8	keep home adequately warm	
					unexpected expenses of CZK 11200	
					In last 12 month areas on:	
0,9	0,3	1,0	9,2	7,6	paying rent, housing cost of flat owners	
57,0	44,6	58,6	67,8	73,1	yes	
42,0	55,1	40,4	22,9	19,3	no	
					not applicable	
					paying heating, electricity, gas, water	
1,4	0,7	1,4	11,3	4,7	yes	
98,4	99,3	98,3	88,2	93,7	no	
0,2	-	0,2	0,6	1,6	not applicable	
					repaying mortgages and other dwelling-related loans	
0,1	-	0,1	-	-	yes	
6,0	11,1	5,3	6,6	9,6	no	
93,9	88,9	94,5	93,4	90,4	not applicable	
					repaying other loans	
0,3	-	0,3	5,5	-	yes	
3,8	9,8	3,1	8,6	6,1	no	
95,9	90,2	96,6	85,9	93,9	not applicable	

Zdroj: Šetření Životní podmínky 2020. ČSÚ 2019. Domácnosti podle postavení osoby v čele. Subjektivní názory v % [on-line] cit. [20.05.2020]. Dostupné z adresy: <https://www.czso.cz/documents/10180/125571069/160021201e.pdf/04cff1ed-5e61-4a41-bc91-/b72810b233d3?version=1.0>

Příloha 3: Srovnání subjektivní hranice chudoby SHCh pro různé typy domácností v ČR a odpovídajícím životním minimem ŽM platným v době sběru dat (červen 1995).

Typ domácnosti	{SHCh} \ {ZŽM}	SHCh jako násobek ŽM	ŽM / SHCh
Jedinec věku 60+ let	3 246	2,3	43
Dvojice věku 60+ let	2 666	1,6	62
Jedinec věku 18-59	4 610	2,9	35
Bezdětná dvojice	3 507	1,8	55
Rodič, 1 dítě	5 018-4 468	2,3 – 2,0	44–50
Rodič, 2 děti	4 388-3 288	1,8 – 1,5	55–66
Dvojice, 1 dítě	3 711-3 161	1,6 – 1,5	61–67
Dvojice, 2 děti	3 523-2 423	1,5 – 1,3	67–77
Dvojice, 3 děti	3 707-2 057	1,4 – 1,2	70–83

Pro vypracování použit zdroj: Rabušic, Mareš, *K měření*, s. 15, 1996.

První sloupec zachycuje rozdíl mezi SHCh a zákonným životním minimem v Kč, tedy o kolik bylo životní minimum nižší nežli hranice subjektivní chudoby. Druhý sloupec zachycuje SHCh jako násobek zákonného životního minima, tedy kolikrát bylo stanovené životní minimum nižší nežli subjektivní hranice chudoby.

Třetí sloupec zachycuje podíl stanoveného životního minima ze SHCh, (% zákonného životního minima ze subjektivní hranice chudoby).

Příloha 4: Operacionalizace způsobu *diskreditace druhých*

Ukazatel	Indikátor	Otázka	Odpověď
Situace členů rodiny na trhu práce	Svoji situaci na trhu práce vnímá jako obtížnou – je obtížné získat pracovní místo	„ <i>Myslíte si, že získat pracovní místo je pro Vás: “</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ spíše obtížné ✓ velmi obtížné
Sociální vztahy	Za obtížemi vidí diskriminaci	<i>Proč by bylo pro Vás obtížné pracovní místo získat? (Je možno označit více variant odpovědí)</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ kvůli diskriminaci ✓ pracovní místa jsou, ale jsou obsazována levnou pracovní silou ze zahraničí
	Společnost je k němu nespravedlivá	„ <i>Máte pocit, že k Vám byla společnost z nějakého pohledu nespravedlivá?</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ zaznamenávána odpověď ano
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny (postoje k řešení)	Pomoc vyhledává především u rodiny, známých atd., nechce upozorňovat na svoje problémy	„ <i>Máte někoho, na koho se můžete v případě problémů obrátit? (Je možno označit více variant odpovědí“</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ano, hlavně na rodinu ✓ ano, hlavně na známé, přátele a sousedy ✓ spoléhám hlavně sám na sebe

Vypracováno ze zdroje: Gojová a kol., *O způsobech*, s.44., 2014.

Příloha 5: Operacionalizace způsobu *pasivní adaptace*.

Ukazatel	Indikátor	Otázka	Odpověď
Situace členů rodiny na trhu práce	Získání pracovního místa je obtížné	„Myslíte si, že získat pracovní místo je pro Vás:“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ani jednoduché ✓ spíše obtížné ✓ velmi obtížné
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny (postoje k řešení)	Nespokojenost se současnou životní situací	„Když zvážíte všechny okolnosti Vašeho života, jak jste spokojen se svojí současnou situací?“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ani spokojen, ani nespokojen ✓ spíše nespokojen ✓ velmi nespokojen
	Negativní obraz sebe sama	„Když se zamyslíte nad svým životem, máte pocit, že jste...“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ani úspěšný, ani neúspěšný ✓ spíše neúspěšný ✓ velmi neúspěšný
	Mají svou situaci pod kontrolou	„Daří se Vám podle Vašeho názoru, mít život ve svých rukou? Mít svoji situaci pod kontrolou?“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ani ano, ani ne ✓ spíše ne ✓ vůbec ne
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny (postoje k řešení)	Nevidí možnost změny nebo ji vnímá jako nerealistickou nebo jako časově velmi vzdálenou.	„Když se zamyslíte nad Vaším současným životem, je něco, co byste v něm změnil/a?“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ne
		„Myslíte si, že je změna v této oblasti možná, uskutečnitelná?“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ změna je docela nepravděpodobná ✓ rozhodně k ní nemůže dojít
Vztah k sociální práci	Služby sociální práce využívá	„Využil/a jste Vy nebo někdo z Vaší domácnosti již někdy pomoci sociální práce nebo sociálních služeb?“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ano
		„O jaký typ spolupráce se jedná/ jednalo?“	<ul style="list-style-type: none"> ✓ dlouhodoběji ✓ krátkodobá spolupráce

Vypracováno ze zdroje: Gojová a kol., *O způsobech*, s.44., 2014.

Příloha 6: Operacionalizace způsobu uvolnění (83-84)

Ukazatel	Indikátor	Otázka	Odpověď
Situace rodiny na trhu práce	Spíše pozitivní vztah k neformálnímu trhu práce – dle klientů lhaní a podvádění vůči sociální administrativě není velký prohřešek	„ <i>Jaký máte názor na existenci „černého“ trhu práce Vy? “</i> “	Je dobře, že práce na černo existuje. Je to jediná možnost, jak si ve špatné situaci polepšit. Je mi to jedno, kdo chce, ať si klidně na černo pracuje. Je to jeho věc.
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny (prožívání, hodnoty a postoje)	Nespokojenost se současnou životní situací	„ <i>Když zvážíte všechny okolnosti Vašeho života (bydlení, zaměstnanost, finance): Jak jste spokojen se svojí současnou situací? “</i> “	spíše nespokojen velmi nespokojen
	Vnímá se spíše jako oběť vnějších faktorů	„ <i>Jak důležité jsou podle Vás následující věci, aby byl člověk v životě úspěšný? “</i> “	Zásadní nebo velmi důležité vnější faktory: Pocházet z bohaté rodiny pocházet ze vzdělané rodiny, znát ty správné lidi, doba, v níž žijeme, společnost, v níž žijeme pohlaví, národnost
	Materiální hodnotová orientace	„ <i>Jak jsou pro Vás důležité následující hodnoty? “</i> “	Zásadní nebo velmi důležité: peníze, společenské uznání, vlastní bydlení, vlastní auto
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny (postoje k řešení)	Spíše sympatizují s protesty, vandalismem nebo ho tolerují	„ <i>Co si myslíte o tom, že někteří chudí jsou naštvaní a dávají to najevo (např. zapalováním aut, rabováním</i> “	Plně chápu jejich pohnutky a souhlasím s tím. Nechápu je, ale pokud to tak cítí, ať to dělají.

		<i>obchodů, protesty apod., ...?“</i>	Ve volné odpovědi projev souhlasu s protesty atd.
Sociální život	Ve společnosti má omezené nebo žádné možnosti	<i>„Každý z nás žijeme ve společnosti, která nám dává nebo naopak nedává příležitosti uplatnit se, uspokojit či neuspokojit naše potřeby. Jak je to s Vámi, jak se díváte na své možnosti a šance v následujících oblastech?“</i>	Má omezené možnosti nebo žádné v klíčových oblastech, tj. spotřeba a služby, zaměstnání, bydlení, zdravotní péče.
	Pocit'uje nespravedlnost	<i>„Máte pocit, že k Vám byla společnost z nějakého pohledu nespravedlivá?“</i>	ano ne

Vypracováno ze zdroje: Gojová a kol., *O způsobech*, s.55., 2014.